ממצאים מתקופות הברונזה והברזל ממערב לתל בירה

נורית פייג

תל בירה (תל בירווה; ר׳ גרן תשמ״ג:292) נמצא בעמק עכו, 9 ק״מ מדרום־מזרח לעכו. התל ממוקם על גבעה בגובה 51 מ׳ מעל פני הים ושטחו כ־70 דונם. הוא מורכב מעיר עליונה ומעיר תחתונה, שאת שטחה לא ניתן לאמוד משום שקיבוץ יסעור נבנה עליה. ממזרח לתל ומצפון לו משתרעים בתי קברות מתקופות הברונזה והברזל (פראוסניץ 1992:161–162). אולברייט (Albright 1921–1922:23) ומזר (מייזלר תרצ״ט:152) זיהו את התל עם רחוב שבנחלת שבט אשר (יהושע יט:30), ואילו אלט (Alt 1928:60) זיהה את האתר עם אכשף (יהושע יט:25; לסיכום הדעות באשר לזיהוי התל, ר׳ פרנקל תשנ״ט:17).

משנות ה־50 עד ראשית שנות ה־70 למאה הכ׳ ערך פראוסניץ כמה חפירות בבית הקברות המזרחי ובשטח העיר התחתונה, שבה נחשפו שרידי חומה וסוללה, וכן חפר תעלות בדיקה אחדות בתל. מרבית השרידים והממצאים בחפירות אלו תוארכו לתקופות הברונזה הבניימית והתיכונה על שלביה השונים (ארבע שכבות). כן נחשפו ממצאים מתקופות הברונזה המאוחרת והברזל ומהתקופה הפרסית (פראוסניץ תשכ״ב; תשל״א; תשל״ט). את ממצאי החפירות של פראוסניץ פרסם פיילשטוקר בעבודת הדוקטורט שלו (Peilstöcker 2003). בשנת 1993 ערכו אלכסנדר ושטרן חפירה למרגלות התל ממזרח (Alexandre and Stern 2001), שם נחשפו קבורות קרמציה פניקיות מתקופת הברזל (שלהי המאה הח׳ – ראשית המאה הז׳ לפסה״נ).

החפירה

החפירה[1] נערכה בשני שטחים למרגלות התל מצדו המערבי (איור 1): בשטח A (נ״צ 88–44/756319–216013) נפתחו ארבעה ריבועים, ונחשפו בהם חמש שכבות המתוארכות לתקופות הברונזה הביניימית, הב״ת 2א׳, הב״ת 2ב׳–ג׳ והברזל. שטח B, המרוחק 50 מ׳ מצפון לשטח A (נ״צ 88–45/756363–216022), כלל ארבעה ריבועים שבהם נחשפו שתי שכבות המתוארכות לתקופת הב״ת 2 ושכבה אחת המתוארכת לתקופת הברונזה המאוחרת.[2] יש לציין כי לפני החפירה בשטח A הוסרה מפני השטח המודרניים שכבת אדמה בעובי של מטר אחד, ובשטח B — בעובי 1.6 מ׳, עד מפלס השרידים העתיקים.

שטח A (תכנית 1)

שטח זה מאופיין בפני סלע גבוהים, וניתן היה להבחין בברור בחללים, בורות וסדקים טבעיים שנוצלו בתקופות אחדות למגוון שימושים, לעתים בצורתם המקורית ולעתים בתוספות בנייה; לעתים הורחבו החללים בחציבה.

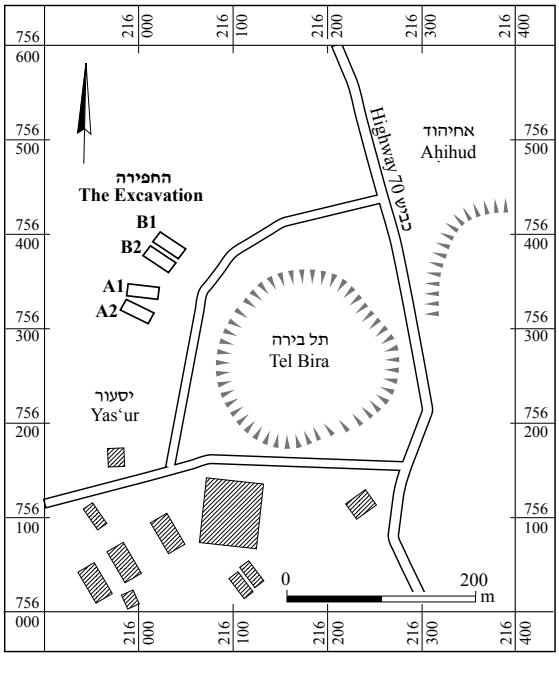

איור 1. מפת איתור.

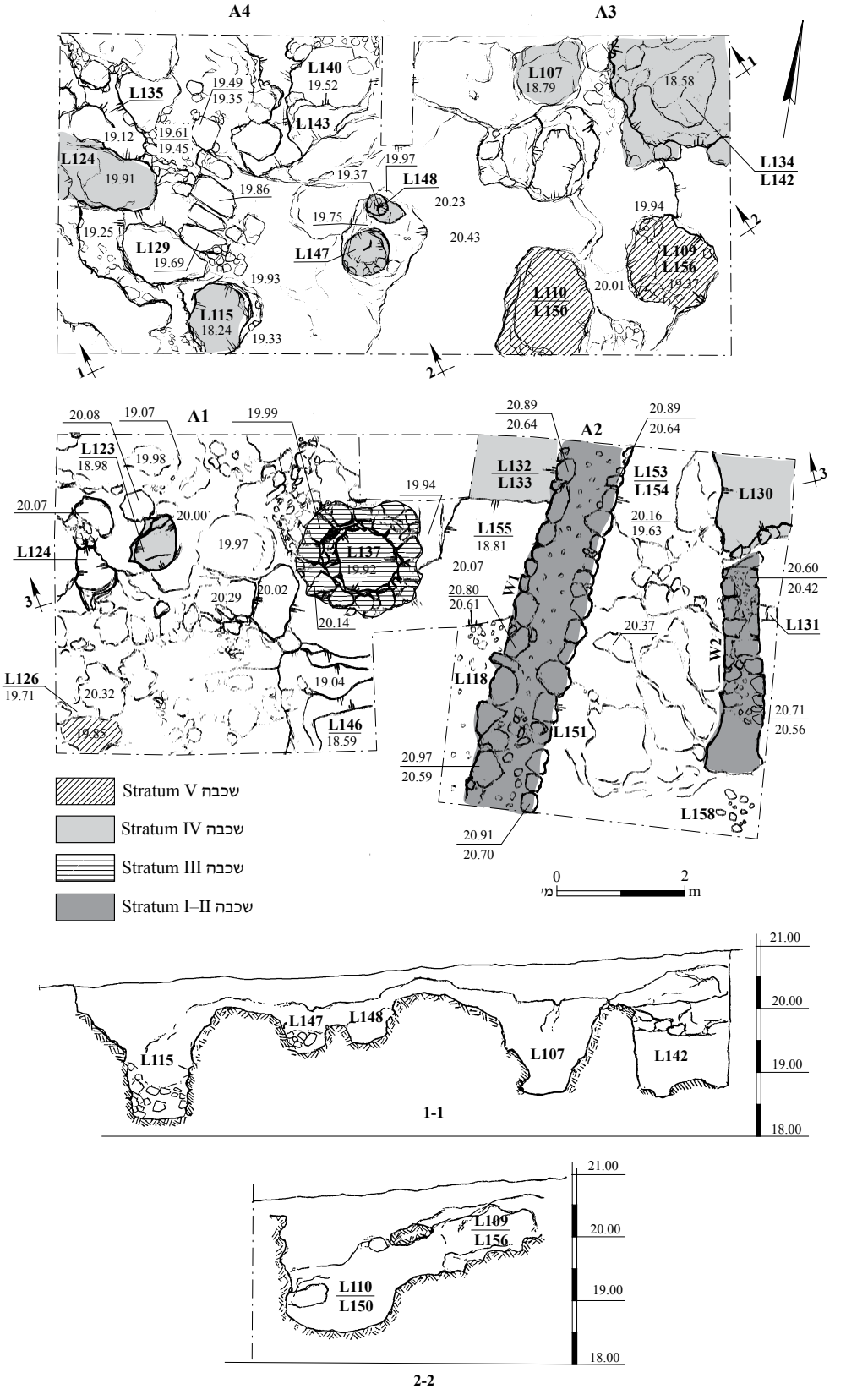

תכנית 1. שטח A, תכנית וחתכים (המשך בעמוד ממול).

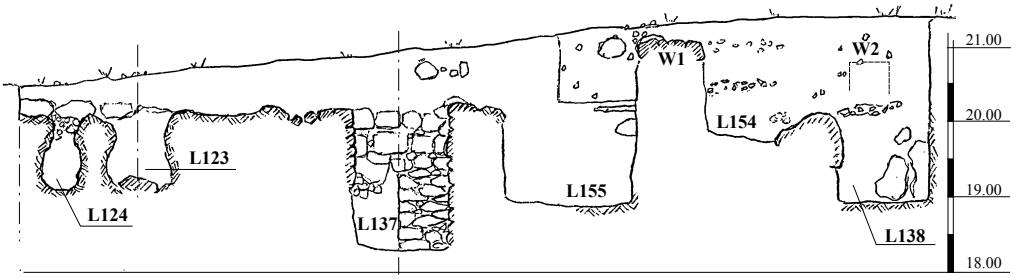

3-3

שכבה V: תקופת הברונזה הביניימית

נתגלה פיר חצוב בסלע (L109, ריבוע A3; 0.9 מ׳ עומק), שבתחתיתו פתח (L156) שהוביל אל חלל חצוב בסלע הקרטון (L110; איור 2). בתוך החלל נחשפו שני מפלסים: במפלס התחתון (L150) נמצאו מעט עצמות שלא היה אפשר לזהותן ושברי גוף של קנקנים ופכים מתקופת הברונזה הביניימית (לא צוירו); נראה שהפיר שימש לקבורה (איור 3). המפלס העליון (L110) שימש אולי לקבורה בתקופת הב״ת 2א׳ (ר׳ שכבה IV, להלן). המשך החלל מזרחה לא נחפר במלואו, ולכן המידע לגביו מוגבל. לשכבה זו שייך גם בור (L126, ריבוע A1; כ־0.6 מ׳ עומק) שהיה מכוסה בשתי אבנים גדולות. על רצפתו נמצאו שברי קנקן המתוארך לתקופת הברונזה הביניימית (איור 10). בין הסלעים ובחלק מהחציבות, וכן בתחתית פיר 109, נמצאו להבי מגל המתוארכים כולם לתקופת הברונזה הביניימית (ר׳ חלאיילה, להלן: איור 11:1).

שכבה IV: תקופת הברונזה התיכונה 2א׳

שרידים משכבה זו נחשפו בכל השטח. במפלס העליון (L110) של מערת הקבורה 150 משכבה V נחשפה שכבת עפר רכה (0.10–0.15 מ׳ עובי), ועליה נמצא פך שלם (איור 18:1), כנראה מנחת קבורה, המתוארך לתקופת הב״ת 2א׳. בפינה הצפונית־המזרחית של ריבוע A2 נמצאה שכבת אדמה אפורה, מהודקת היטב, על מצע של גיר כתוש שהונח במכוון; נראה שהיה חלק מרחבה (L130). לשכבה זו ניתן לשייך גם את הרחבת החללים הטבעיים בסלע שחלקם שימשו כנראה קברים (L107, L115, L123, L124, L147, L148; 1.1–1.4 מ׳ עומק; איורים 4, 5). צורת החללים אינה זהה, אך הם נחתמו בשיטה דומה: הם כוסו בשניים–שלושה סלעים שביניהם מילוי אבנים (איור 4).[3] חללים אלה הכילו שברי כלי חרס מתקופת הב״ת 2א׳ (לא צוירו).

איור 2. מערת קבורה 109, מבט לדרום.

איור 3. מערת קבורה 109, תחתית הפיר (L150).

בגומחה עמוקה חצובה בסלע (L133, ריבוע A2) נמצא באתרו חלקו התחתון של קנקן שהונח על צדו (איור 17:8), ולידו עצמות אייל.[4] הקנקן נחתם במפלס חיים L132 משכבה II או I. ייתכן שהקנקן שימש לקבורת תינוק — מנהג נפוץ בתקופה זו

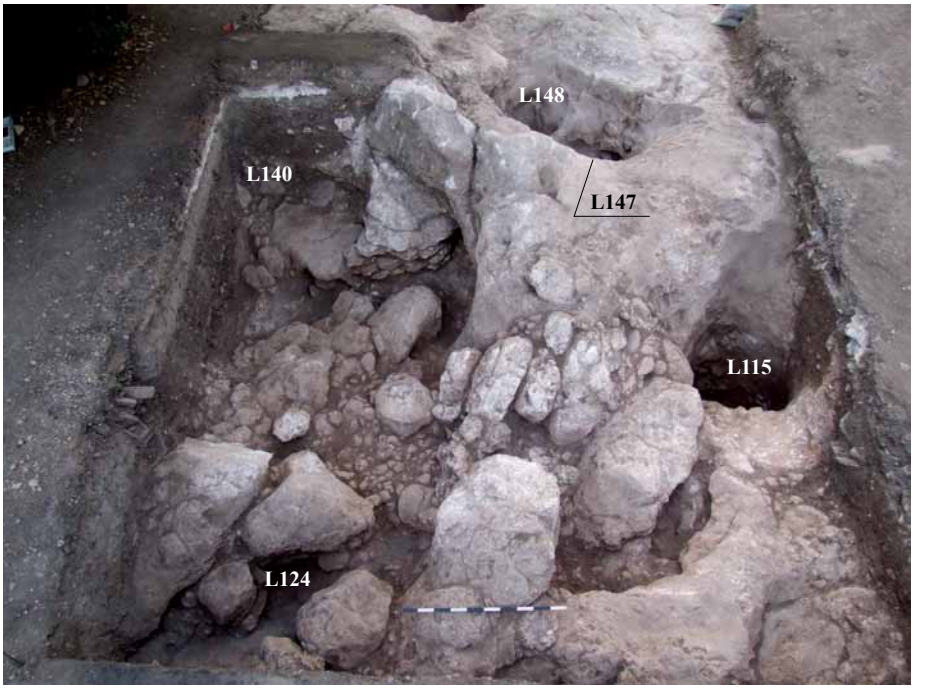

איור 4. ריבוע A4, מראה כללי של פתחי הקברים משכבה IV, מבט למזרח.

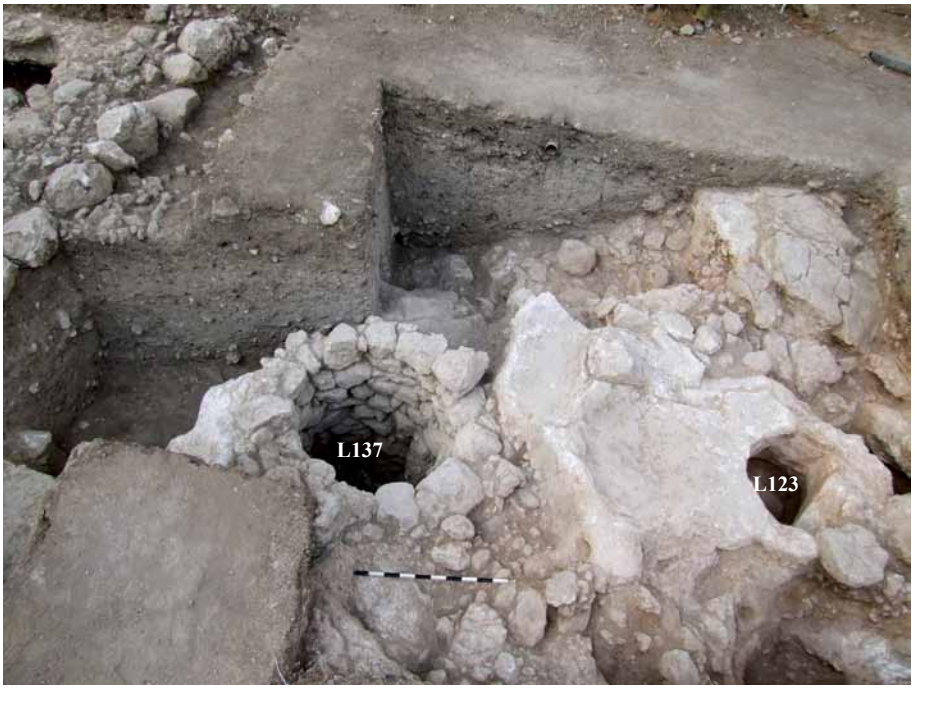

איור 5. ריבוע A1, קבר בנוי 137 משכבה III ופתחו של קבר 123 משכבה IV, מבט לדרום.

(ר׳ למשל, קבר 1025 בתל דן: Ilan 1996: Fig. 4.90:5). בחלק מן החללים וביניהם נמצאו עצמות, חלקן אינן ניתנות לזיהוי ואחרות שייכות לבעלי חיים.

בפינה הצפונית־המזרחית של ריבוע A3 נחשפו שני מפלסי רצפה, ללא קשר לקירות כלשהם. העליונה היא רצפת גיר (L134), ונמצאו בה מעט שברי כלי חרס, והתחתונה (L142) הייתה עשויה מאדמה מהודקת, ומשולבים בה ארבעה לוחות אבן רבועים, שבורים. כלי החרס משתי הרצפות תוארכו לתקופת הב״ת 2א׳–ב׳ (איור 18:20).

שכבה III: תקופת הברונזה התיכונה 2ב׳–ג׳

לשכבה זו מיוחס קבר בנוי (L137; 1 מ׳ קוטר, 1.8 מ׳ עומק; איור 5) שהושתת על סלע הקרטון. הקבר בנוי היטב מאבני גוויל, שעל מקצתן נמצאו סימני טיח. הקבר חצוב בחלקו המערבי התחתון ולא ברור אם נבנה מלכתחילה כקבר, או שזהו שימוש משני בבור קדום. במילוי הקבר נמצאו שברי טיח, תליון וכלי חרס שלמים המתוארכים לתקופת הב״ת 2ב׳–ג׳ (איור 20). בתחתיתו נחשפו שברים של עצמות שלא ניתן היה לזהותן.

שכבות I–II: תקופת הברזל

שרידים מתקופה זו התגלו רק בריבוע A2. נתגלו שני קירות (W1, W2). קיר 2 השתמר לגובה שני נדבכים שהושתתו ישירות על הסלע; הוא ניגש למשטח סלע טבעי, מפולס, מדרום (L158; איור 6). ממזרח לקיר 2 נחשפה שכבת אדמה אפורה (L131). לא נמצאה רצפה הניגשת לקיר זה, אך בקצהו הדרומי־המערבי נמצא מצבור של חרסים מתקופת הברזל 1 (לא צוירו). ממערב לקיר 2 נמצא קיר 1, השונה בכיוונו וברוחבו (1.1 מ׳ רוחב, כ־0.4 מ׳ גובה השתמרות). שתי רצפות עשויות מאבני גוויל קטנות ניגשות אל הקיר (L118 ממערב ו־L151 ממזרח). על הרצפות נמצאו שברים אחדים של כלי חרס, ובהם כלי דו־גוני מתקופת הברזל 2 (לא צויר). בחפירה משני צדי קיר 1, אל מפלס עמוק מיסודותיו, נחשפו לוקוסים 132 ו־153 ששויכו לשכבה IV (תקופת הב״ת 2א׳, לעיל), אף כי נמצאו בהם גם חרסים מתקופת הברזל 2 (לא צוירו). כיוון שכך, ניתן לקבוע שהקיר איננו קדום לתקופת הברזל 2, והוא יוחס לשכבה המאוחרת ביותר בשטח זה — שכבה I.

איור 6. ריבוע A2, קירות 1 ו־2 משכבות I–II, מבט למערב.

איור 7. ריבוע B2, רצפה 209, מבט לצפון־מזרח.

שטח B (תכנית 2)

שכבה III: תקופת הברונזה התיכונה 2א′–ב′
בכל שטח החפירה נחשפה על הקרקע הבתולה רצפה העשויה שכבת גיר כתוש (L200, L202, L203, L205–208, L209/210, L211/216, L212, L220, L223; 0.35–0.45 מ′ עובי; איור 7), אשר ניגשה לקירות 21 ו־23. אפשר שהרצפה שימשה רחבת התכנסות למרגלות התל. על הרצפה ובתוך שכבת הגיר הכתוש נמצא מגוון של כלי חרס מתקופת הב״ת 2א′–ב′ (איורים 12–18). כמו כן, נחשפו שני ריכוזי אבנים בצפון־מערב השטח (ריבוע B1: L201/204, L218). שרידי קיר (W26) נראו על פני השטח, אך עקב השתמרותם הדלה לא ברור למה שימשו.

שכבה II: תקופת הברונזה התיכונה 2א′–ב′
שלושה קברים נכרו לתוך רצפת הגיר הכתוש משכבה III. קבר 217 (0.6 × 2.0 מ′) חתך את קיר 21, והוא נחשף במלואו (איור 8). דופנות הקבר בנויות משני נדבכים ובקצהו המזרחי הונחה אבן

איור 8. ריבוע B1, קבר 217, מבט לדרום.

גדולה. הקבר הכיל מעט שברי כלי חרס ושברים מעטים של עצמות. קבר 213 נמצא מעל קיר 23 משכבה III, ולו דופן מתעגלת, כך שניתן לשער שצורתו הייתה סגלגלה (איור 9). מקבר 214 שרד רק חלקו הצפוני־המזרחי. כמו כן, אפשר שגם קיר 25 היה שייך לקבר משכבה זו.

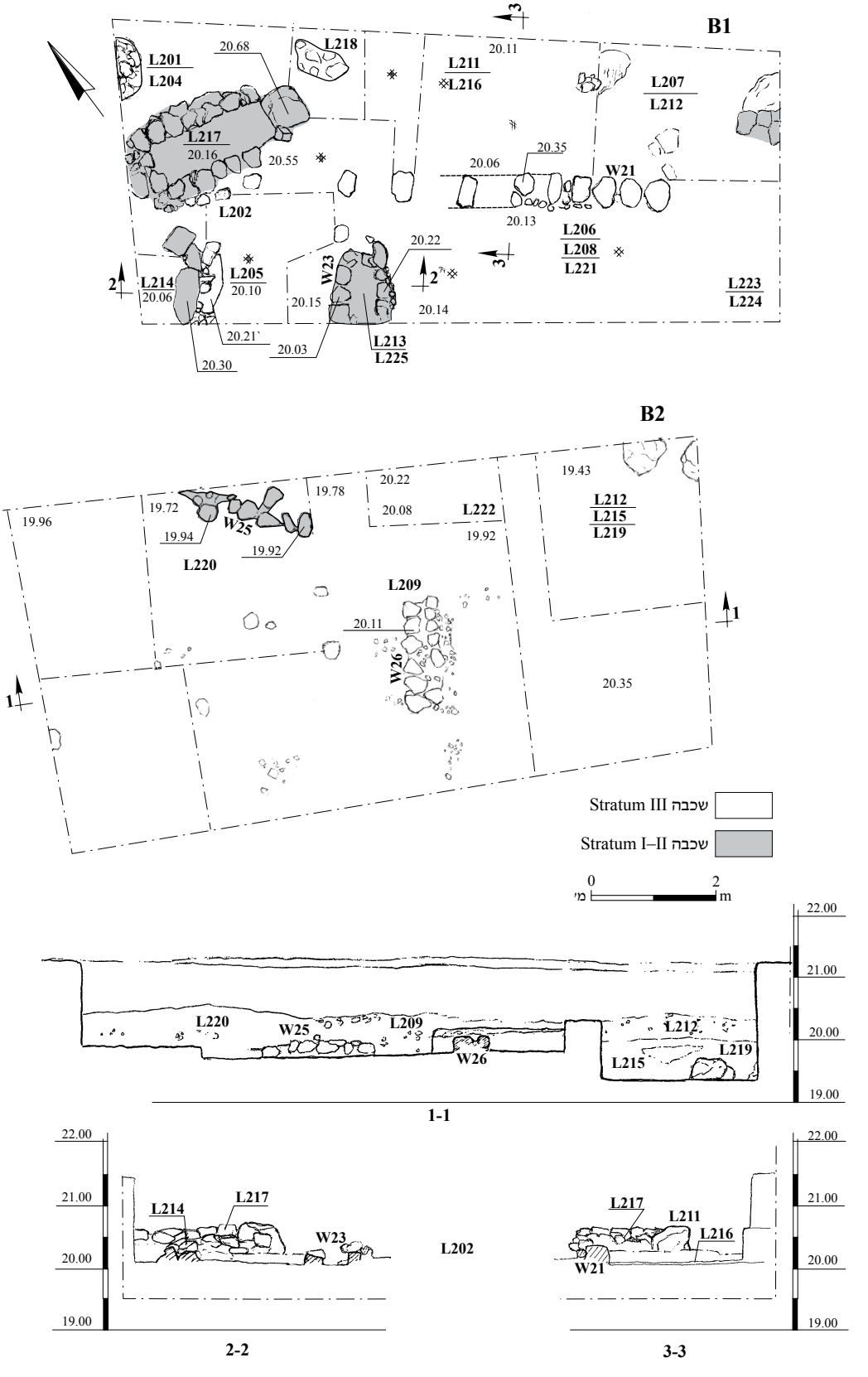

תכנית 2. שטח B, תכנית וחתכים.

איור 9. ריבוע B1, קבר 213, החותך את רצפה 208, מבט לצפון.

שכבה I: תקופת הברונזה המאוחרת 1

לתקופה זו ניתן לייחס לוקוס אחד בלבד (L222): כתם כהה שצורתו סגלגלה (0.2 מ׳ עובי) מעל רצפת הגיר הכתוש של שכבה III, מצפון לקיר 26; לא ניתן היה לזהות את היחס בין לוקוס 222 לקיר 26. הממצא מלוקוס 222 כלל כלי חרס קיפריים מתקופת הב״מ 1 (איור 23:1–3), וכן קערות ושברי פכים דו־גוניים (לא צוירו). על פני השטח, ללא הקשר סטרטיגרפי־אדריכלי, נמצאו מעט שברי כלי חרס מתקופת הברזל, ובהם קערות ובסיס פך ממורק (לא צוירו).

הממצא

הממצאים משני שטחי החפירה[5] מוצגים יחד כרונולגית, על פי חלוקה טיפולוגית, למעט קבר 137 שממצאיו מוצגים באיור 20 כמכלול אחד.

תקופת הברונזה הבניימית

כלי החרס

הקנקן שבאיור 10 עשוי מטין חום־צהבהב. הוא אופייני לתקופה, ומופיע בקברים במגידו (Guy 1938: Pl. 22:18, 20) ובקדש (Tadmor 1978: Fig. 3). נתגלו גם פכים שלהם ידיות סרט (לא צוירו).

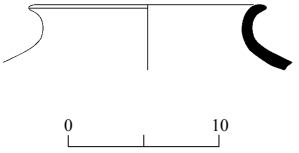

איור 10. קנקן מתקופת הברונזה הביניימית (L126, B1065).

ממצא הצור (איור 11)

חמודי חלאיילה

בחפירה נאספו 41 פריטי צור, כולם משטח A: 3 גרעינים, 23 נתזים, 7 להבים ו־8 כלים. חסרונם של חלק ממרכיבי ההפחתה, כמו הגושים והשבבים, מעיד שרק פריטים בולטים נאספו. בשל כך ניתן להתמקד רק בתיאור טיפולוגי של קבוצת הכלים, להגדיר את מאפייניהם הטכנולוגיים ואת

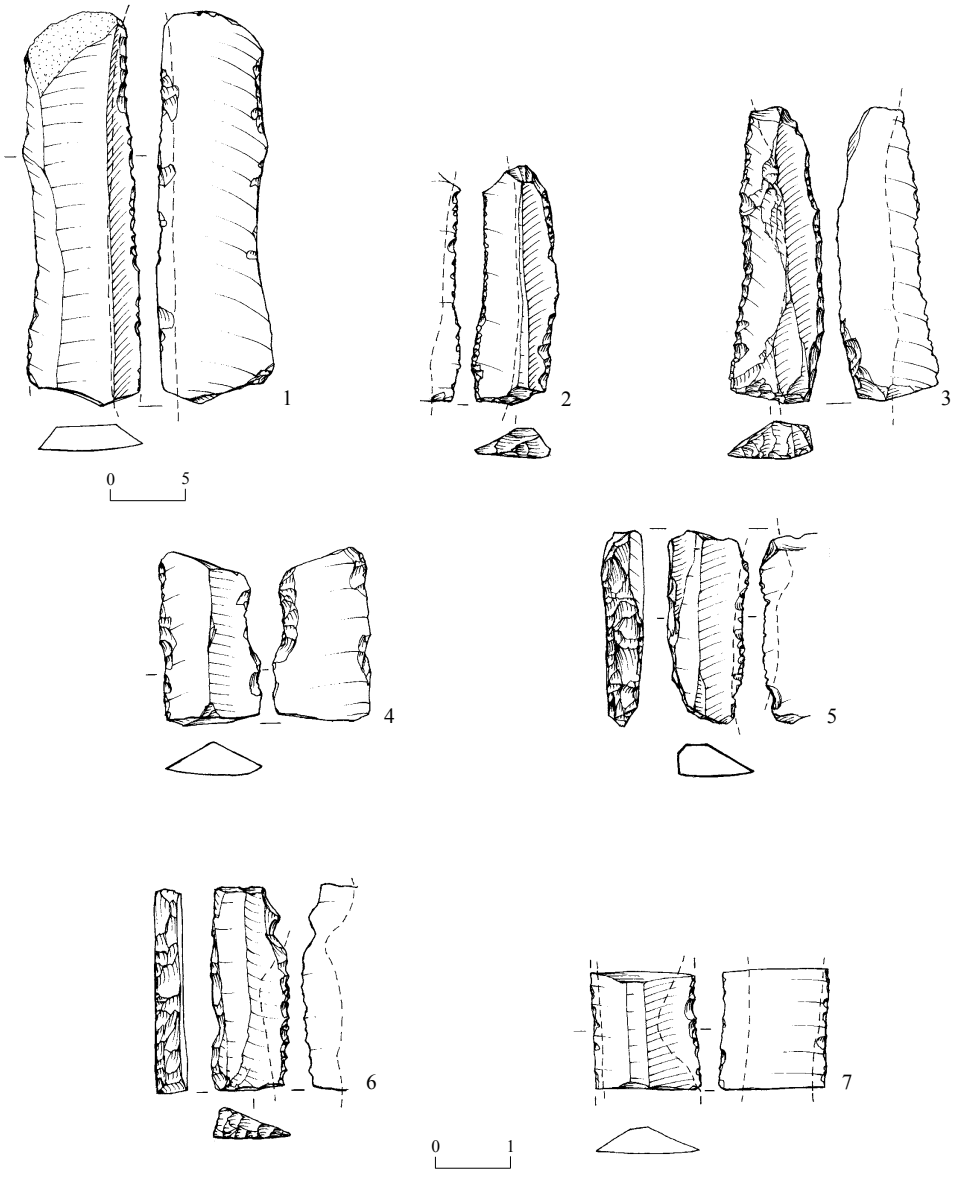

איור 11. כלי צור מתקופת הברונזה הביניימית.

שיטות עיצובם, ולהצביע על תרומתם לתיארוך האתר. כלי הצור שנמצאו תוארכו לתקופת הברונזה הביניימית. לא נמצאו כלים מהתקופה העיקרית שנחשפה בחפירה, דהיינו תקופת הב״ת 2.

המידע על תעשיית הצור של תקופת הברונזה הביניימית מועט. מכלולי הצור המתוארכים לתקופה זו אינם מוכרים דיים, משום שברוב הפרסומים של אתרים מתקופה זו לא הייתה התייחסות למכלולי הצור. יתרה מזו, מקורם של המכלולים שפורסמו היה באתרים רב־שכבתיים, שבהם הממצא מעורב ברובו. האתרים החד־שכבתיים הקרובים ביותר לתל בירה הם חורבת קישרון שמדרום לצומת גולני (Bankirer 2002) ואתר מגדל העמק (Khalaily and Zbenovich, forthcoming), ואלה סיפקו מכלולי צור נקיים, שבאמצעותם ניתן להגדיר את המאפיינים העיקריים של תעשיית הצור בתקופה

זו בארץ. ככלל, ניכרת במכלולים אלה המשכיות של הטכנולוגיה הכנענית הידועה מאתרי תקופת הברונזה הקדומה, אולם אפשר לעמוד על שוני מהותי בהרגלי סיתות הכלים ועיצובם.

הכלים שנאספו (איור 11) הם להבי מגל שעוצבו על להבים שהופקו בטכנולוגיה מקומית הדומה לטכנולוגיה הכנענית. לחומר הגלם המקומי מרקם עדין בצבעים חום ואפור. בדרך כלל הלהבים רחבים, 3 ס״מ בממוצע, בהשוואה ללהבי המגל הכנעניים שרוחבם 2 ס״מ בממוצע. אלה הופקו מגרעינים בעלי שטח נקישה אחד מעוצב. על להב מס׳ 1 צלקות חד־כיווניות, עדות לכך ששיטת ההפחתה הייתה חד־כיוונית, וניכר בהן חוסר אחידות, בשונה מהלהבים הכנעניים הנושאים צלקות אחידות.

רוב הכלים נמצאו שבורים וחסר בהם החלק הדיסטלי או הפרוקסימלי, למעט מס׳ 2 ו־3 שנמצאו שלמים; אורכם 6 ס״מ ו־8 ס״מ בהתאמה, ולהם קטימה רחבה בבסיס, וקטימה נוספת צרה בקצה. ברק השימוש בולט לאורך הקצה הפעיל שלהם. ניתן להניח שהכלים הללו שימשו סכיני קציר, ולא שובצו בקת של מגל. כלים מס׳ 4–6 הם שברים של להבי מגל במגוון גדלים, ולכולם גב קמור המעוצב באמצעות שברור זקוף מטפס. השברור הזקוף והקימור מקנים להם צורת משולש, שקצהו האחד רחב והשני צר ומחודד.

להב מס׳ 7 שונה מן האחרים, כיוון שהוא תוצר של טכנולוגיה כנענית, הידועה מאתרי תקופת הברונזה הקדומה. הוא עשוי מצור איאוקני אפור כהה שאיכותו טובה מאוד. ללהב זה, על אף שנמצא שבור, גב מעוצב בשברור עדין, וקצה פעיל הנושא ברק שימוש בולט. עם זאת, רוחבו עולה על הרוחב הממוצע של הלהבים הכנעניים מתקופת הברונזה הקדומה, וסביר להניח שהיה חלק מקבוצת הכלים שאפיינה תקופה מאוחרת יותר.

לסיכום, על בסיס המידע שלעיל מתברר כי ללהבי המגל שנתגלו בחפירה מאפיינים טכנולוגיים ייחודיים, המשלבים רכיבים הדומים לטכנולוגיה הכנענית ורכיבים מקומיים. שילוב זה מופיע אך ורק במכלולי הצור של תקופת הב״ק 4 (הברונזה הביניימית), ומחזק את התפיסה הכללית בדבר המשכיות הטכנולוגיה של תקופת הברונזה הקדומה, ושונות מוחלטת מהטכנולוגיות המאוחרות יותר של תקופות הברונזה התיכונה והמאוחרת. לא זו בלבד שלהבי המגל של תקופת הברונזה הביניימית רחבים יותר מהלהבים הכנעניים של תקופת הברונזה הקדומה (Rosen 1997; Bankirer 2002), אלא שהם גם מתאפיינים בגב קשתי המצביע על כך ששימשו סכיני קציר ולא שולבו בקת של מגל. רוחבו של הלהב המאפיין את התקופה נצפה כבר בעבר על ידי חוקרים אחדים (Dever 1973:55; Crowfoot-Payne 1983:723–724), אך יתר המאפיינים זוהו רק לאחרונה במכלול הצור של חורבת קישרון (Bankirer 2002). על פי טכנולוגיית הסיתות ואופן העיצוב, ניתן לתארך את להבי המגל מתל בירה לתקופת הב״ק 4 (הברונזה הביניימית). ייתכן שבתקופה זו העדיפו את השימוש בסכיני קציר, שהם רחבים יותר וגבם קמור, שכן על פי צורתם נראה שהייתה להם קת אחת.

תקופת הברונזה התיכונה 2א׳–ב׳

כלי החרס

קערות מזוות (איור 12).— לקערות אלה כמה טיפוסי משנה. למס׳ 1–9 שפה פשוטה, מתרחבת חוצה, גוף דו־חרוטי וזיווי חד במרכז הדופן. לקערות מס׳ 6 ו־9 חיפוי אדום־חום על הדופן החיצונית ועל פנים השפה. מרוק היד אופקי ומבהיק, אך לעתים נמצא שילוב של מרוק אופקי בחלקו העליון של הכלי ואנכי בחלקו התחתון (מס׳ 4). טיפוס זה נפוץ באתרי החוף (תל כברי, עכו ותל מבורך) ובעמק יזרעאל (מגידו, תל קשיש ויקנעם) בשלב המאוחר של תקופת הב״ת 2א׳ ובראשית תקופת הב״ת 2ב׳. קערות מס׳ 10–13 נבדלות בשפתן המעובה ובזיווי הנמצא בשליש העליון של הגוף. קערות אלה נפוצות מאוד ומופיעות, בין השאר, באתרי מישור החוף, כגון אפק. קערות מס׳ 14–17 מתאפיינות בשפה מעוגלת וזקופה, וזיווי במרכז הגוף או בשליש התחתון שלו. הדופן זקופה ועליה חיפוי עבה במיוחד ומרוק צפוף המשווה לקערות מס׳ 14 ו־16 מראה מתכתי. קערות דומות נמצאו בכברי ובמגידו, וכן בתל קשיש שכבה IXc, המציינת את תקופת המעבר, הב״ת 2א׳–ב׳.

קערות המיספריות (איור 13).— לקערות שפה מעוגלת ודופן עבה נוטה פנימה. בקערות אלה אופייניות ידיות זיז (מס׳ 1), ולעתים כפתור (מס׳ 2), והן מופיעות בתקופת הב״ת 2א׳. המרוק הצפוף על כל הקערות משווה להן בוהק מתכתי, אופייני מאוד לעמק עכו בתקופה זו, בשונה מהמרוק המופיע על הקערות בתלי עמק יזרעאל, כמו יקנעם ותל קשיש (בארי 2008: 230). קערות מס׳ 7 ו־8 עשויות

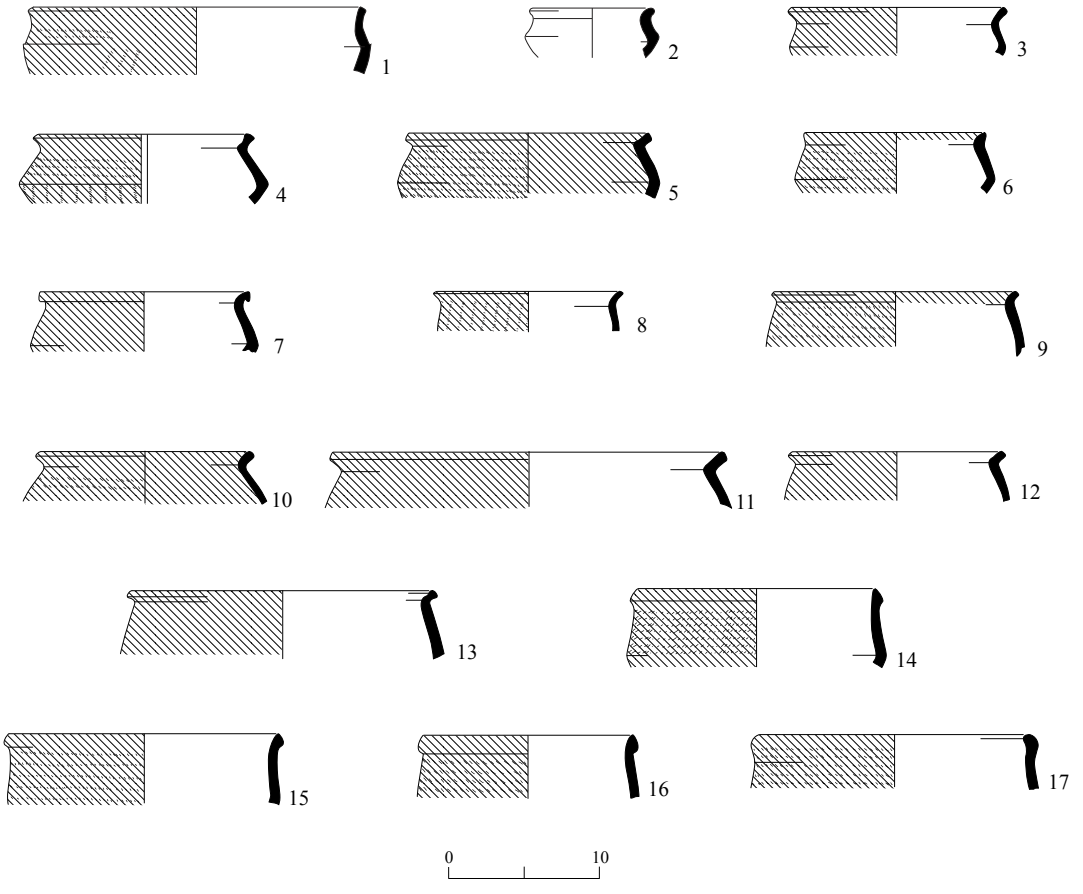

איור 12. קערות מתקופת הברונזה התיכונה 2א׳–ב׳.

מס׳	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	216	2034/13	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום	כברי: Kempinski 2002: Fig. 5.45:1 חצור: Yadin et al. 1961: Pl. CCXXXIX:2
2	210	2017/3	טין לבן־ורדרד	מגידו שכבות XIII–XI: Loud 1948: Pl. 28:7 רבדים: Gophna and Beck 1981: Fig.11:2 כברי: Kempinski 2002: Fig. 5.48:5
3	209	2038/8	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום	יקנעם שכבה XXIIIB: Livneh 2005: Fig. II.15:1 מגידו קבר 5186: Loud 1948: Pl. 14:33
4	205	2010/1	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום, מרוק אופקי ואנכי	יקנעם שכבה XXIIIB: Livneh 2005: Fig. II.36:18 כברי: Kempinski 2002: Fig. 5.45:7
5	209	2024	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום, מרוק אופקי	יקנעם שכבה XXIII : Livneh 2005: Fig. II.36:21 תל קשיש שכבה IXC: Ben-Tor and Bonfil 2003: Fig. 81:14

◂ **איור 12** (המשך)

מס׳	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
6	209	2018/20	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום, מרוק אופקי	מגידו שכבות XIV–XIIIA: Loud 1948: Pls. 19:2, 3; 21:11 יקנעם שכבה XXIIIA: Livneh 2005: Fig. II.17:1 רבדים: Gophna and Beck 1981: Fig. 11:5 עכו: בארי 2008: לוח 3:43
7	210	2023/6	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום	תל מבורך שכבה XII: Kempinski 1984: Fig. 11:2 תל בורק: Kamlah and Sader 2003: Pl. 3:5 עכו: בארי 2008: לוח 3:52
8	211	2020/1	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום, מרוק אופקי	יקנעם שכבה XIIIA: Livneh 2005: Fig. II.17:13 כברי: Kempinski 2002: Fig. 5.45:9 תל בירה: Peilstöcker 2003: Pl. 6.17:8
9	205	2010/2	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום צפוף, מרוק אופקי	רבדים: Gophna and Beck 1981: Fig.11:4
10	209	2045	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום, שרידי מרוק	יקנעם שכבה XIIIA: Livneh 2005: Fig. II.17:3
11	210	2023/15	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום צפוף, שרידי מרוק	
12	210	2023/5	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום צפוף	יקנעם שכבה XIIIA: Livneh 2005: Fig. II.20:8, 9 תל מבורך: Kempinski 1984: Fig. 12:23 חצור: Yadin et al. 1961: Pl. CCXLVI:7
13	209	2033/4	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום	מגידו שכבה XIIIA: Loud 1948: Pl. 17:10 יקנעם שכבה XIII: Livneh 2005: Fig. II.36:24 אפק שכבה X16: Yadin 2009: Fig. 7.15:13
14	210	2013/21	טין חום־אדמדם, חיפוי אדום בפסים, מרוק צפוף אופקי	יקנעם שכבה XIII: Livneh 2005: Fig. II.36:41 תל מבורך שכבה XIII: Kempinski 1984: Fig. 12:25 עכו: בארי 2008: לוח 3:55
15	209	2003	טין ורוד, חיפוי אדום	מגידו שכבה XIIIA: Loud 1948: Pl. 19:13 כברי: Kempinski 2002: Fig. 5.46:4 תל קשיש שכבה IXC: Ben-Tor and Bonfil 2003: Fig. 79:19 עכו: בארי 2008: לוח 3:54
16	207	2013/14	טין חום־אדמדם, חיפוי אדום בפסים, מרוק צפוף אופקי	תל קשיש שכבה IXC: Ben-Tor and Bonfil 2003: Fig. 80:2
17	208	2015	טין ורוד, חיפוי אדום בפסים, מרוק	כברי: Kempinski 2002: Fig. 5.46:12

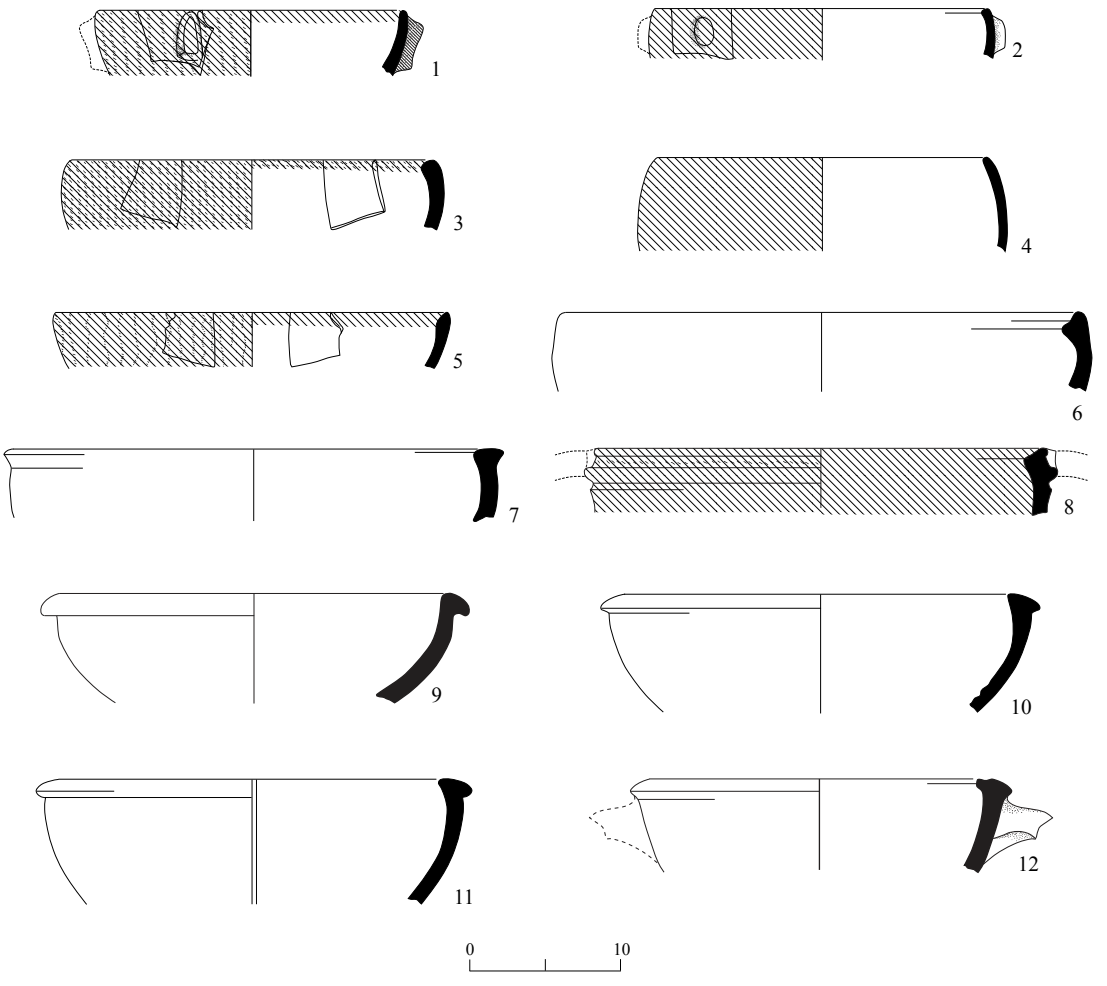

איור 13. קערות מתקופת הברונזה התיכונה 2א׳–ב׳.

מס׳	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	211	2020/2	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום עבה וצפוף, מרוק אנכי	תל מבורך שכבה XII: Kempinski 1984: Fig. 11:19
2	209	2033/2	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום עבה וצפוף, מרוק אנכי	מגידו שכבה XIII: Loud 1948: Pl. 22:6 יקנעם שכבה XIII: Livneh 2005: Fig. II.36.38 עכו: בארי 2008: לוח 3: 37
3	203	2007	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום עבה וצפוף, מרוק אנכי	
4	207	2013/15	טין צהוב־אדמדם, מעט גריסים, חיפוי אדום דק	תל מבורך שכבה XII: Kempinski 1984: Fig. 12:19 עכו: בארי 2008: לוח 3: 38
5	216	2034/6	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום עבה וצפוף, דגם גלי אנכי, מרוק אנכי	
6	209	2016	טין אפור־ורדרד, מעט חצצים אפורים	

◂ **איור 13** (המשך)

מס׳	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
7	211	2020	טין צהוב־אדמדם, מעט גריסים לבנים	יקנעם שכבה XIIIB: Livneh 2005: Fig. II.15:6 רבדים: Gophna and Beck 1981: Fig. 11:11 כברי: Kempinski 2002: Fig. 5.46:3
8	208	2015/6	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום	יפתחאל: Barda and Braun 2003: Fig. 2:7
9	210	2023/27	טין חום בהיר־אדמדם	חצור: Yadin et al. 1960: Pl. CX:8 תל בורגה: כוכבי, בק וגופנא תשמ״א: ציור 10:15
10	209	2024/5	טין חום בהיר־אדמדם	יקנעם שכבות XXV, XXIVB: Ben-Ami and Livneh 2005: Fig. IV:14, 15 גת־גלאון: Gophna and Beck 1981: Fig. 12:17 כברי: Kempinski 2002: Fig. 5.49:16 חצור: Yadin et al. 1960: Pl. CX:4
11	209	2050	טין חום בהיר־אדמדם	תל בורגה: כוכבי, בק וגופנא תשמ״א: ציור 10:16
12	210	2023/25	טין אדום־צהבהב	תל בורגה: כוכבי, בק וגופנא תשמ״א: ציור 10:9

מחומר גס, ולהן דופן עבה ללא מרוק; לקערה מס׳ 8 רכס מתחת לשפה וחיפוי עבה במיוחד. קערות מס׳ 9–12 מאופיינות בשפה מקופלת חוצה, ולעתים יש להן ידיות (למשל, מס׳ 12).

קערות פתוחות (איור 14:1–7).— לקערות הרדודות והעמוקות (מס׳ 1–4) שפה מקופלת פנימה, לעתים מחודדת (מס׳ 2) ולעתים מעוגלת (מס׳ 4). קערות אלו נפוצות במישור החוף, בעמקים ובשפלת יהודה במשך כל תקופת הב״ת 2א׳. לקערה מס׳ 5 פרופיל דמוי האות S, והיא מצויה בעיקר במכלולים מתקופת הב״ת 2ב׳. לקערה המעוגלת מס׳ 6 שפה מחודדת ומקופלת מעט פנימה; היא מחופה וממורקת היטב ואופיינית לשלהי תקופת הב״ת 2א׳. קערות דומות נפוצות בארץ ומצויות גם בתל כברי ובעכו (בארי 2008:223). לקערה השלמה מס׳ 7 שפה משולשת; היא מופיעה במכלולים של תקופת הב״ת 2 על כל שלביה.

קערות סגורות (איור 14:8–11).— קערות מס׳ 8–10 שונות זו מזו בעובי השפה. כל הדוגמות מחפירה זו מחופות; באתרים אחרים שולטת קערה העשויה טין גס ללא חיפוי. לקערה הסגורה מס׳ 11 זרבובית, ואופיינית לה שפת מדף נוטה חוצה ודופן דקה מחופה היטב. טיפוס זה מתאפיין בדרך כלל בידיות ומתוארך לתקופת הב״ת 2ב׳.

קדרות (איור 14:12–17).— נמצא טיפוס של קדרה סגורה, שלה דופן עבה ושפת מדף מעובה, הנוטה פנימה ומקופלת חוצה. הקדרות עשויות מטין גס שבו גריסים קטנים. לקדרה מס׳ 14 זרבובית והיא מחופה היטב; כמוה נמצאו רק דוגמות ספורות. שברי גוף מס׳ 15–17 שייכים כנראה לקדרות; הם עשויים מטין גס, שבו חצצים וגריסים, ומעוטרים בעיטור חבל, האופייני לתקופת הב״ת 2.

סירי בישול (איור 15).— כל סירי הבישול שייכים לטיפוס הסגור, שלו גוף כדורי ובסיס עגול. הם נבדלים זה מזה בצורת השפה: למס׳ 1–7 שפת מרזב רדודה, ולמס׳ 8, 9 שפת מרזב עמוקה. המרזבים השונים מצביעים כנראה על מכסים שונים. טיפוס זה הוא האופייני והנפוץ בתקופת הב״ת 2א׳. סיר מס׳ 10 פערורי, ולו שפה משולשת נוטה פנימה.

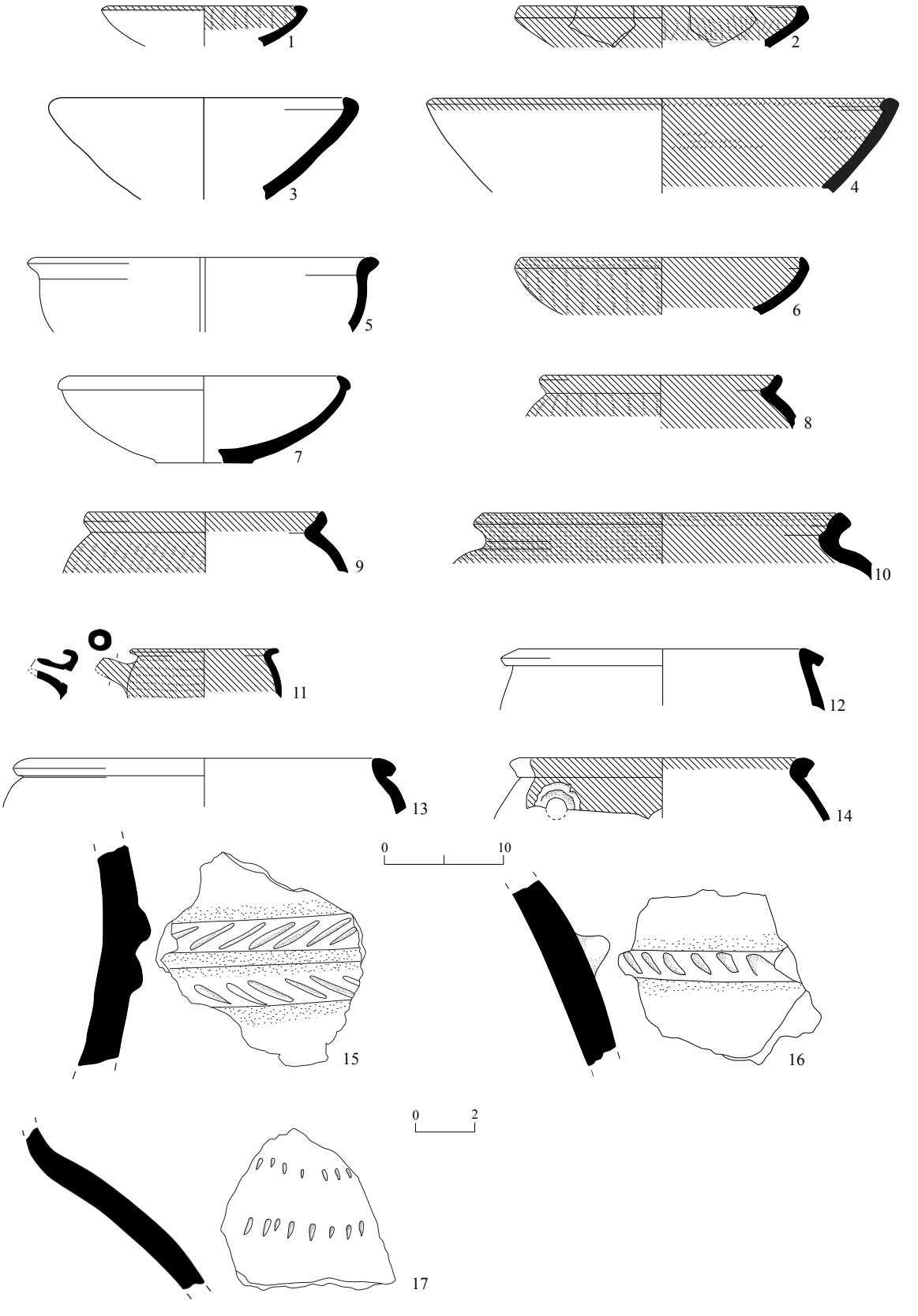

איור 14. קערות וקדרות מתקופת הברונזה התיכונה 2א׳–ב׳.

איור 14

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	קערה	208	2525/9	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום בפנים ועל השפה בחוץ	יקנעם שכבה XXIII: Livneh 2005: Figs. II.20:6; II.37:22 חצור קבר 1181: Maeir 1997: Fig. IV.1:1 תל קשיש: Ben-Tor and Bonfil 2003: Fig. 83:1, 2 מגידו: Loud 1948: Pl. 22:2
2	קערה	210	2017/2	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום, מרוק אנכי בפנים ואופקי על השפה	תל קשיש: Ben-Tor and Bonfil 2003: Fig. 79:11; יקנעם שכבה XXIIIB: Livneh 2005: Fig. II.14:4; עכו: בארי 2008: לוח 2:1
3	קערה	209	2046/7	טין צהוב־אדמדם	עכו: בארי 2008: לוח 11:7 חצור: Bonfil 1997: Fig. II.6:3 נהריה: Ben-Dor 1950: Fig. 39:d
4	קערה	201	2004	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום עבה וצפוף בפנים ועל השפה בחוץ, שרידי מרוק	עכו: בארי 2008: לוח 4:1 חצור קבר 1181: Maeir 1997: Fig. IV.1:11 מגידו שכבות XI–XII: Loud 1948: Pl. 21:15
5	קערה	201	2004/5	טין חום בהיר־אדמדם, מעט גריסים לבנים	יקנעם שכבה XXIII: Livneh 2005: Fig. II.37:13 תל השומר: Gophna and Beck 1981: Fig. 4:8
6	קערה	210	2023/24	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום צפוף, מרוק אופקי על השפה ואנכי על הגוף	תל קשיש שכבה IXB: Ben-Tor and Bonfil 2003: Fig. 84:1 כברי: Kempinski 2002: Fig. 5.31:4, 5 תל בירה: Peilstöcker 2003: Pl. 6.22:12
7	קערה	209	2054/2	טין צהוב־אדמדם, שרידי חיפוי	חצור קבר 1181: Maeir 1997: Fig. IV.1:13 מגידו שכבה XIV–X: Loud 1948: Pl. 21:18
8	קערה	202	2006	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום עבה וצפוף, מרוק אנכי	Gophna and Beck 1981: Fig. 8:18 תל בורגה: כוכבי, בק וגופנא תשמ״א: ציור 5:10
9	קערה	210	2023/16	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום עבה וצפוף, מרוק אנכי	בת ים: Gophna and Beck 1981: Fig. 8:18
10	קערה	209	2046/6	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום עבה וצפוף, מרוק אנכי	עכו: בארי 2008: לוח 6:7
11	קערה	217	2016	טין ורוד, חיפוי אדום בפנים ובחוץ	עכו: בארי 2008: לוח 2:7
12	קדרה	208	2025/1	טין ורדרד, חצצים לבנים	עכו: בארי 2008: לוח 1:7 תל קשיש שכבה IXA–IXB: Bonfil 2003: Fig. 116:1

◂ **איור 14** (המשך)

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
13	קדרה	207	2013/4	טין צהוב־אדמדם	אפק: Beck 2000: Fig. 8.20:1–2 תל קירי שכבה X: Ben-Tor 1987: Fig. 61:17 יקנעם שכבה XXIIIA: Livneh 2005: Fig. II:17:29 תל בורגה: כוכבי, בק וגופנא תשמ״א: ציור 20:10
14	קדרה	208	2039/2	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום על השפה בפנים ובחוץ	אפרתה קבר 1: Gonen 2001: Fig. 23:10
15	קדרה	209	2033/1	טין צהוב־אדמדם, עיטור בחריתה	חצור: Yadin et al. 1958: Pls. XCIV:20; CX:7, 8 תל קשיש שכבה IXB–IXC: Ben-Tor and Bonfil 2003: Figs. 80:4; 82:8
16	קדרה	207	2013/1	טין חום בהיר, עיטור בחריתה	חצור: Yadin et al. 1958: Pl. CX:4
17	קדרה	220	2053/2	טין חום בהיר, מעט גריסים לבנים, עיטור בחריתה	

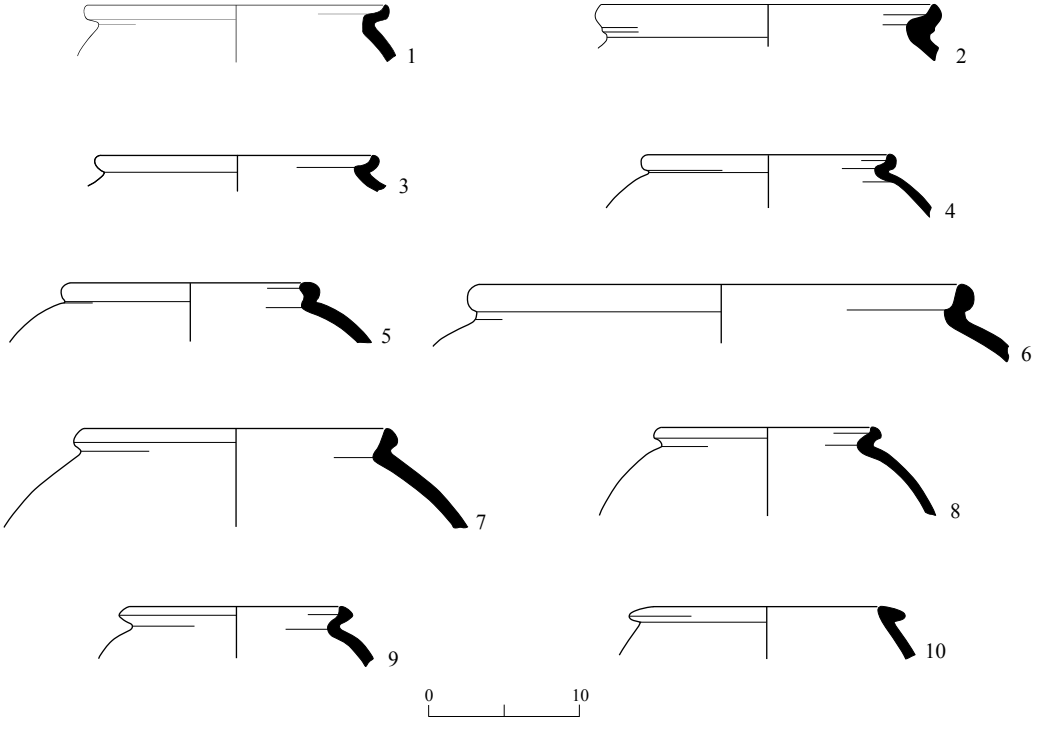

איור 15. סירי בישול מתקופת הברונזה התיכונה 2א׳–ב׳.

◂ איור 15

מס׳	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	216	2034/15	טין אפור־חום בהיר, מעט גריסים שחורים	
2	208	2019/16	טין חום בהיר־ אדמדם	תל קשיש שכבה IXB: Ben-Tor and Bonfil 2003: Fig. 82:14
3	220	2052	טין אפור חום בהיר	תל קשיש שכבה IXC: Ben-Tor and Bonfil 2003: Fig. 81:17 יקנעם שכבה XXIIIA: Livneh 2005: Fig II.18:3
4	209	2039/4	טין חום בהיר	כברי: Kempinski 2002: Fig. 5.45:16 תל קשיש שכבה IXC: Ben-Tor and Bonfil 2003: Fig. 79:12
5	209	2038	טין חום בהיר	תל קשיש שכבה IXC: Ben-Tor and Bonfil 2003: Fig. 78:9
6	218	2036/9	טין חום בהיר־אדמדם, מעט גריסים לבנים	יקנעם שכבה XXIIIB: Livneh 2005: Figs. II.15:14; II.18:6
7	209	2043	טין ורוד־אפרפר	בת ים: Gophna and Beck 1981: Fig. 8:21
8	208	2019/8	טין חום בהיר־אדמדם	עכו: בארי 2008: לוח 8:5 יקנעם שכבה XXIIIBL: Livneh 2005: Fig. II.15:13
9	211	2020/4	טין חום בהיר	תל בירה: Peilstöcker 2003: Pl. 6.18:2 רמלה: Gophna and Beck 1981: Fig. 5:8
10	209	2039/29	טין אפור־חום בהיר	עכו: בארי 2008: לוח 8:8 חצור: Bonfil 1997: Fig. II.6:25

פיטסים (איור 16:1–5).— למס׳ 1 ו־2 שפה מפושקת והם חסרי ידיות. בתל יקנעם מופיע טיפוס זה בשכבה XXIII המציינת את תקופת המעבר, הב״ת 2א׳–ב׳. פיטס מס׳ 3 (שבר גוף) עשוי מטין צלהב גס במיוחד ובו חצצים גדולים, ומעוטר באזור הכתף. הוא שייך כנראה לטיפוס VIII בתל קשיש, שלו פתח רחב. לפיטסים 4 ו־5 שפה זקופה ורכס בחלקה התחתון, וצוואר גלילי קצר. פיטסים מסוג זה נפוצים בשלבים המאוחרים של תקופת הב״ת 2 (בארי 2008: 256, טיפוס VII).

קנקנים (איורים 16:6–22; 17).— קנקן מס׳ 6 עשוי טין גס ולו שפה מעובה ומקופלת חוצה, וצוואר צר וקעור. קנקן דומה נמצא בקבר 1181 בחצור, שם הוא מתוארך לתקופת המעבר, הב״ת 2א׳–ב׳ (Maeir 1997:321–322). לקנקן מס׳ 8 דופן דקה, והוא עשוי טין מפולם היטב. לקנקנים באיור 16:9–17 שפה ארוכה וצוואר צר וקעור; הקנקנים מופיעים במגוון צורות, הנבדלות זו מזו בנטיית השפה ובעיצובה. גופם של הקנקנים מוארך, לעתים מעוטר בסירוק, ולמרביתם זוג ידיות (איור 17:8). הקנקן אופייני לתקופת הב״ת 2א׳ ונמשך עד תקופת הב״ת 2ב׳. לצווארם של הקנקנים באיור 17:1, 3 חריץ באמצע, המשווה להם מראה של צווארון כפול. שפת הקנקן שבאיור 17:2 נוטה חוצה ולקנקנים שבאיור 17:4–7 שפה מעובה ומקופלת חוצה. ביקנעם הם מיוחסים לתקופת המעבר, הב״ת 2א׳–ב׳ (Ben-Ami and Livneh 2005:285).

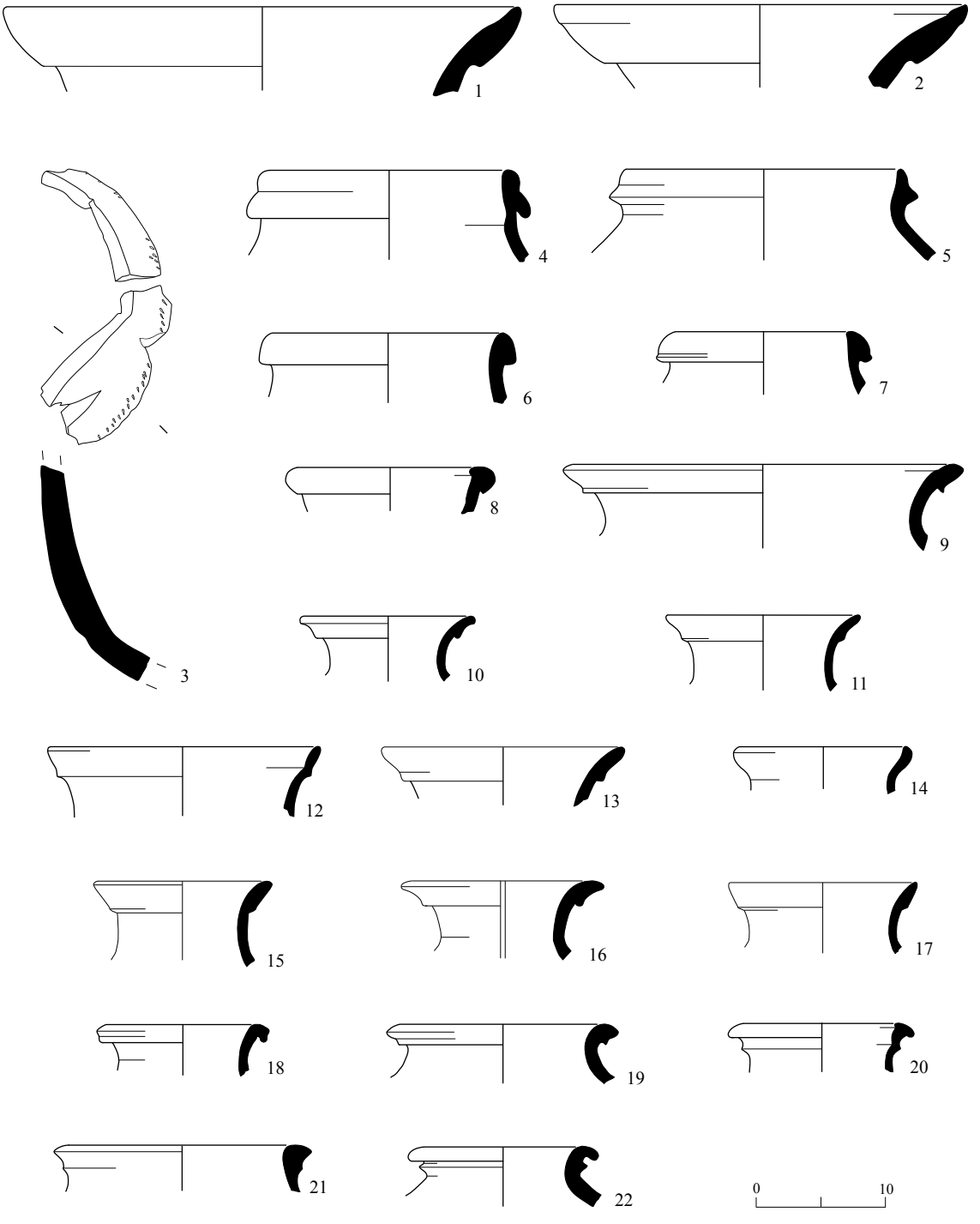

איור 16. פיטסים וקנקנים מתקופת הברונזה התיכונה 2א׳–ב׳.

◂ איור 16

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	פיטס	209	2045/2	טין ורוד	יקנעם שכבה XXIII: Livneh 2005: Fig. II.38:16
2	פיטס	209	2051/1	טין ורוד	תל קשיש שכבה IXC–IXA: Ben-Tor and Bonfil 2003: Fig. 124:6
3	פיטס	209	2051/2	טין חום־אדמדם	ר׳ מס׳ 2
4	פיטס	209	2024/2	טין חום בהיר	עכו: בארי 2008: לוח 12:28 יקנעם שכבה XXIII: Livneh 2005: Fig. II.38:18
5	פיטס	208	2015	טין צהוב־אדמדם, מעט גריסים אפורים	עכו: בארי 2008: לוח 12:26 חצור קבר 1181: Maeir 1997: Fig. IV.9:2 כברי: Kempinski 2002: Fig. 5.57:20
6	קנקן	223	2061/1	טין צהוב־אדמדם, גריסים קטנים שחורים	בת ים: Gophna and Beck 1981: Fig. 9:11
7	קנקן	216	2034/3	טין צהוב־אדמדם	עכו: בארי 2008: לוח 12:29 יקנעם שכבה XXIIIB: Ben-Ami and Livneh 2005: Fig. IV.14:2
8	קנקן	209	2018/1	טין צהוב־אדמדם	תל קירי שכבה X: Ben-Tor 1987: Fig. 62:15 יקנעם שכבה XXIIIB: Livneh 2005: Fig. II.16:9
9	קנקן	209	2043/11	טין חום בהיר, חצצים אפורים	עכו: בארי 2008: לוח 11:7 יקנעם שכבה XXIII: Livneh 2005: Fig. II.39:10
10	קנקן	204	2029		מגידו שכבה XIIIB: Loud 1948: Pl. 16:10 תל מבורך שכבה XIII: Kempinski 1984: Fig. 14:23
11	קנקן	209	2059/1		מגידו שכבה XII–XIV: Loud 1948: Pl. 27:6 יקנעם שכבה XXIII: Livneh 2005: Fig. II.20:6 תל מבורך שכבה XIII: Kempinski 1984: Fig. 14:2
12	קנקן	208	2019/7	טין צהוב־אדמדם, חצצים לבנים גדולים	
13	קנקן	210	2023/10	טין צהוב־אדמדם, חצצים לבנים	
14	קנקן	209	2039/11	טין צהוב־אדמדם, חצצים שחורים	יקנעם שכבה XXIIIB: Livneh 2005: Fig. II.16:1 חצור: Yadin et al. 1961: Pl. CXCVIII:10 תל קשיש שכבה IXC: Ben-Tor and Bonfil 2003: Fig. 81:19
15	קנקן	220	2053/1	טין צהוב־אדמדם	רמלה: Gophna and Beck 1981: Fig. 7:5

◂ **איור 16** (המשך)

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
16	קנקן	207	2013/2	טין צהוב־אדמדם	תל בירה: Peilstöcker 2003: Pl. 6.17:1
17	קנקן	209	2045/1	טין צהוב־אדמדם	תל קשיש שכבה IXC: Ben-Tor and Bonfil 2003: Fig. 81:17
18	קנקן	208	2019/1	טין חום בהיר, מעט חצצים לבנים	
19	קנקן	208	2019/28	טין צהוב־אדמדם	
20	קנקן	217	2035	טין צהוב־אדמדם	תל קשיש שכבה IXC: Bonfil 2003: Fig. 123:8 תל מבורך שכבה XIII: Kempinski 1984: Fig.15:20
21	קנקן	207	2013/6	טין צהוב־אדמדם	יקנעם שכבה XXIIIB: Livneh 2005: Fig. II.15:16
22	קנקן	216	2034/1	טין חום בהיר, ליבה בהירה	תל בורגה: כוכבי, בק וגופנא תשמ״א: ציור 11:13 יקנעם שכבה XXIIIA: Livneh 2005: Fig. II.18:22

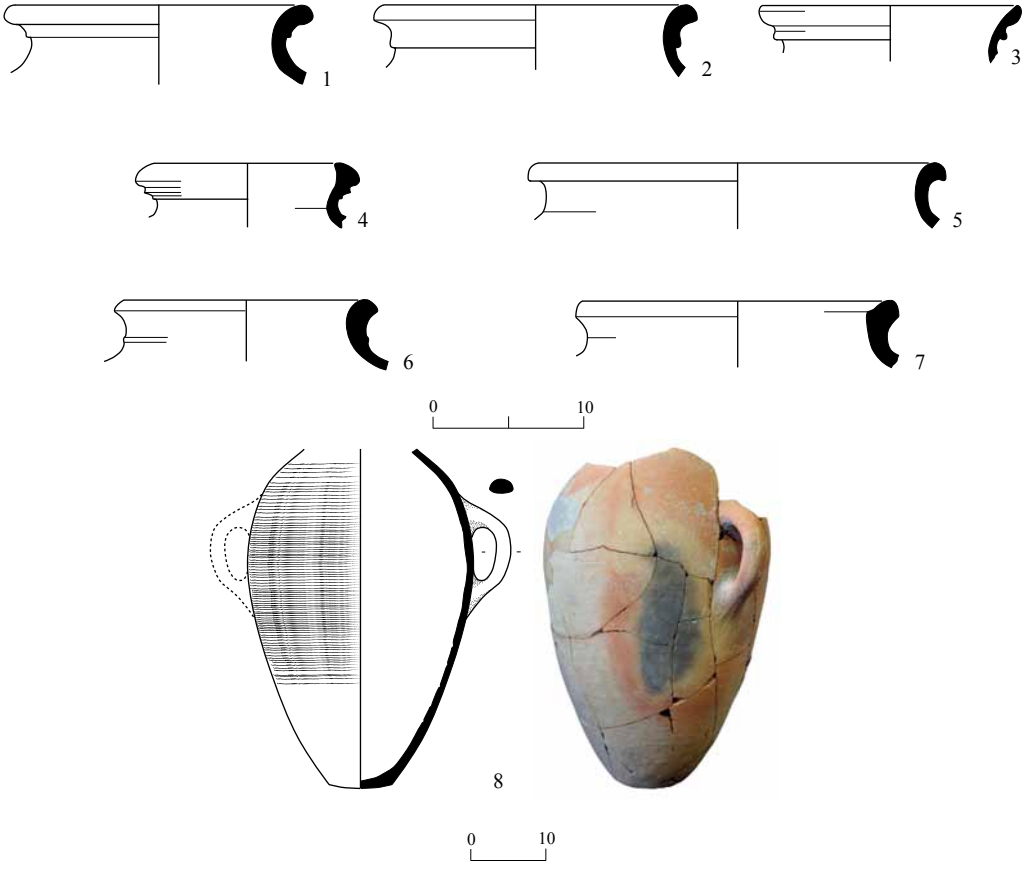

איור 17. קנקנים מתקופת הברונזה התיכונה 2א׳–ב׳.

◂ איור 17

מס׳	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	209	2046/18	טין חום־אדמדם, גריסים לבנים	מגידו שכבה XIII: Loud 1948: Pl. 18:1–3
2	210	2023/40	טין חום־אדמדם, גריסים לבנים	יקנעם שכבה XXIIIB: Livneh 2005: Figs. II.18:23; II.38:14 תל קירי שכבה X: Ben-Tor 1987: Fig. 62:2
3	208	2019/22		יקנעם שכבה XXIVA: Livneh 2005: Fig. II.9:7
4	216	2034/12	טין חום בהיר	
5	216	2034/31	טין ורוד	
6	209	2018	טין ורוד	יקנעם שכבה XXIIIB: Livneh 2005: Fig. II.15:18
7	200	2003	טין חום־אדמדם, גריסים לבנים	יקנעם שכבה XXIIIB: Livneh 2005: Fig. II.15:20; תל קשיש שכבה IXA: Ben-Tor and Bonfil 2003: Fig. 86:27
8	133	1037	טין צהוב־אדמדם	חצור: Yadin et al. 1960: Pl. CXIII:1–5 תל דן קבר 1025: Ilan 1996: Fig. 4.90:5

לקנקנים שבאיור 18:16, 19 שפה מרוכסת וצוואר קצר, ולקנקנים באיור 20:16, 22 שפת מדף. בתל קשיש שכבות IXA–VIII נמצאו קנקנים שלהם שפה דומה, המתוארכים לסוף תקופת הב״ת 2 (Ben-Tor and Bonfil 2003).

פכים (איור 18:1–15).— פך מס׳ 1 נמצא שלם; צווארו מעוטר בטביעות עדינות ועל גופו פסים בצבע חום־אדמדם. שילוב של שני מוטיבים אלה נפוץ מאוד ואופייני לפכים ולפכיות, ולעתים הוא מופיע גם על ידיות. עיטור זה מכונה Levantine Painted Ware (Tubb 1983) או Syro-Cilician Painted Pottery (Gerstenblith 1983:64–70), והוא מתוארך לתקופת הב״ת 2א׳. בדיקה פטרוגרפית של הפך מאששת את מוצאו מהחוף הסורי (ר׳ Shapiro, this volume). לצווארו של פך מס׳ 2 דופן דקה ומחופה, והפייה תלתנית חתוכה. כלי זה שייך לקבוצת הפכים המכונה Cut-Away Neck, האופיינית לתקופת הב״ת 2א׳. לפך מס׳ 3 צוואר ארוך, והוא שייך לפכים בעלי גוף עגלגל; הידית המתרוממת מעל השפה אינה שכיחה. ידית מס׳ 4 מעוטרת בבסיסה, ונראה שמקורה בפך ייחודי. שברים מס׳ 7–15 הם בסיסי דיסקוס ובסיסים שטוחים של פכים, חלקם ממורקים. רובם שייכים לטיפוס של פכים שלהם פייה רחבה, האופיינית לפכים הפחוסים, שזמנם תקופת הב״ת 2א׳–ב׳.

פכיות (איור 16:18–20).— פכיות מס׳ 16, 17 ממורקות ובעלות בוהק מתכתי, והן מיוחסות למשפחת הפכיות האגסיות, המתוארכת לתקופת הב״ת 2א׳. ראויה לציון פכית מס׳ 20 שכמותה נמצאו בקבר 1003/2 שחפר פראוסניץ כ־30 מ׳ מצפון־מערב לקבר זה (Peilstöcker 2003: Pl. 6.20:8, 9). המרוק הצפוף על הפכים אופייני לחוף הגליל.

תקופת הברונזה התיכונה 2ב׳–ג׳

הממצא מתקופת הברונזה התיכונה 2ב׳–ג׳ כולל מכלול חתום מקבר 137 (איור 20).

כלי חרס

קערות (איורים 19:1–3; 20).— לקערות שבאיור 19:1, 2 זיווי חד בשליש התחתון של הדופן ובסיס רגל או טבעת גבוהה. לקערה שבאיור 19:3 זיווי קל. קערות 1 ו־2 מזכירות קערות מטיפוס Egg

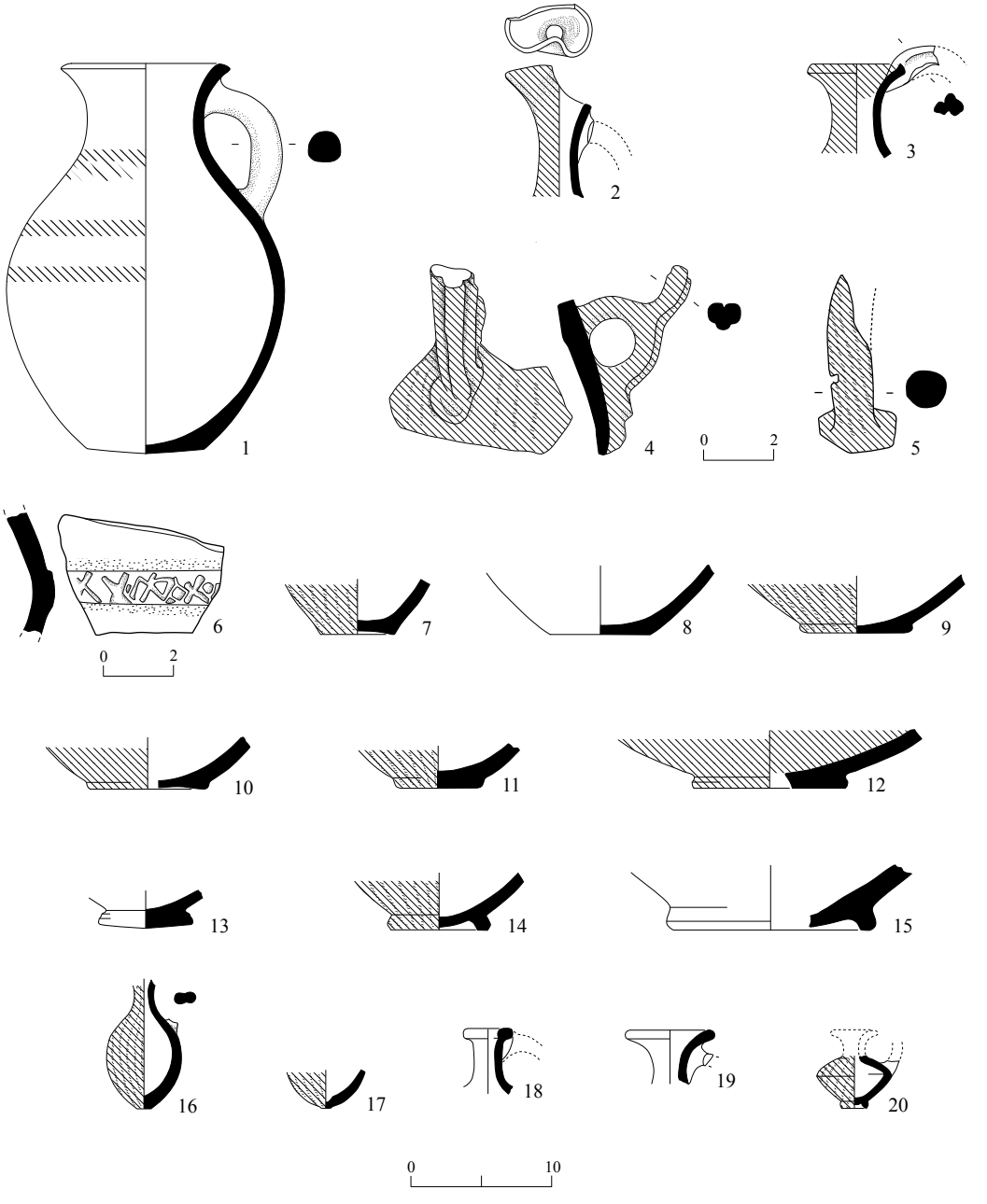

איור 18. פכים ופכיות מתקופת הברונזה התיכונה 2א'–ב'.

◂ איור 18

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
*1	פך	150	1126/1	טין אפור, צבוע חום־אדמדם	מגידו שכבה XIV: Loud 1948: Pl.11:20 כברי קבר 1050: Kempinski 2002: Fig. 5.22:13
2	פך	209	2039/9	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום	מגידו שכבה XIII: Loud 1948: Pl:16:2 כברי קבר 489: Kempinski 2002: Figs. 5.11; 5.23:22, 23
3	פך	209	2039/23	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום	
4	ידית פך	209	2039/5	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום, מרוק אנכי	
5	ידית פך	209	2039/14	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום צפוף	
6	פך	209	2054/4	טין ורוד, עיטור בחריתה	
7	פך	209	2018/30	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום צפוף, מרוק אנכי	
8	פך	210	2023/17	טין חום־ורדרד	
9	פך	209	2038/11	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום צפוף, מרוק אנכי	מגידו שכבה XIIIB: Loud 1948: Pl.16:1
10	פך	209	2033/17	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום צפוף	מגידו שכבה XIII: Loud 1948: Pl.19:23
11	פך	205	2010/5	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום צפוף, מרוק אנכי	מגידו שכבה XIII: Loud 1948: Pl. 20:4
12	פך	208	2007	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום צפוף	מגידו שכבות XV–XIV: Loud 1948: Pls. 11:11; 17:2
13	פך	207	2013/27	טין צהוב־אדמדם	עכו: בארי 2008: לוח 12:8
14	פך	209	2018/26	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום צפוף, מרוק אנכי	
15	פך	207	2012	טין ורוד	תל בירה: Peilstöcker 2003: Pl. 6.19:10
16	פכית	209	2047/2	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום עבה וצפוף, מרוק	מגידו שכבה XII: Loud 1948: Pl. 25:12, 13 חצור: Maeir 1997: Fig. IV.4:14
17	פכית	209	2039/19	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום בהיר	מגידו שכבה XIII–IX: Loud 1948: Pls. 16:3; 20:1
18	פכית	202	2006/1	טין כתום	מגידו שכבה IX–XII: Guy 1938: Pl. 24:13 חצור: Maeir 1997: Fig. IV.4:18 כברי: Kempinski 2002: Fig. 5.50:1
19	פכית	207	2013/28	טין צהוב־אדמדם	מגידו שכבה XII–IX: Guy 1938: Pl. 24:21 כברי: Kempinski 2002: Fig. 5.30:7
20	פכית	142	1115	טין צהוב־אדמדם, חיפוי אדום בהיר	מגידו שכבה XII–IX: Loud 1948: Pl. 17:3

* הכלי נבדק פטרוגרפית (ר׳ Shapiro, this volume)

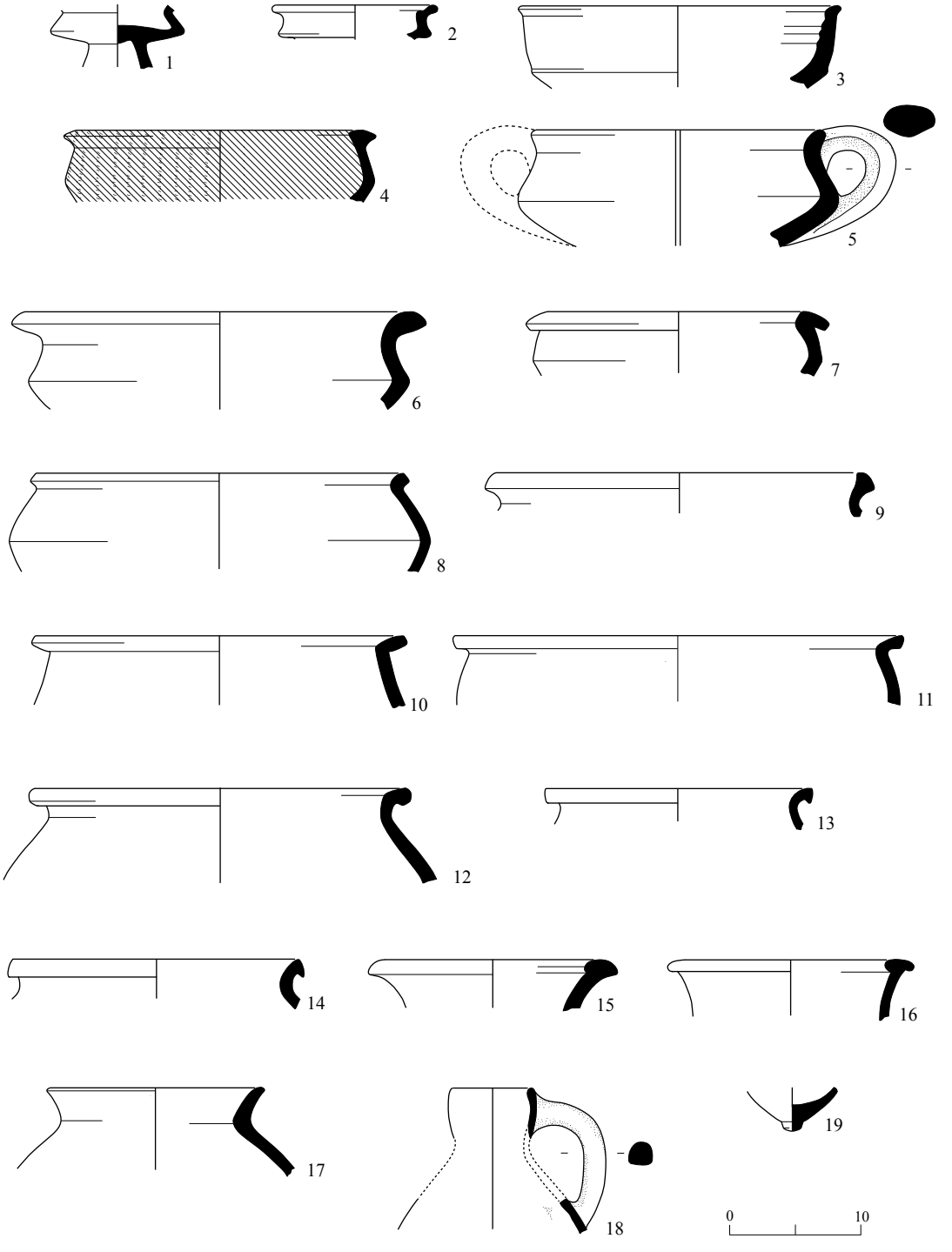

איור 19. כלי חרס מתקופת הברונזה התיכונה 2ב׳–ג׳.

איור 19

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	קערה	209	2046/6	טין צהוב־אדמדם, מעט גריסים אפורים	עכו: בארי 2008: לוח 72:4 מגידו: Loud 1948: Pl. 29:3 כברי: Kempinski 2002: Fig. 5.28:5 תל דן: Ilan 1996: Fig. 4.78
2	קערה	209	2046/9	טין צהוב־אדמדם, גריסים אפורים אחדים	תל קירי שכבה X: Ben-Tor 1987: Fig. 61:13
3	קערה	205	2010/5	טין צהוב־אדמדם	יקנעם שכבה XXIVB: Livneh 2005: Fig. II.5:7 כברי: Kempinski 2002: Fig. 5.48:9 אפק: Yadin 2009: Fig. 7.15:9
4	קדרה	210	2023/7	טין חום בהיר־אדמדם, חיפוי אדום־כתום, מרוק אנכי	תל קירי: Ben-Tor 1987: Fig. 61:8
5	קדרה	209	2018/37	טין חום בהיר, חצצים לבנים	יקנעם שכבה XXIII: Ben-Ami and Livneh 2005: Fig. IV.10:8 תל קשיש שכבה IXA: Ben-Tor and Bonfil 2003: Figs. 90:1; 93:12 רבדים: Gophna and Beck 1981: Fig. 12:12
6	קדרה	209	2040	טין צהוב, חצצים לבנים	תל קשיש שכבה VIII: Bonfil 2003: Fig. 115:6 מגידו: Guy 1938: Pl. 23:13
7	קדרה	211	2020/8	טין ורוד	
8	קדרה	209	2050/2	טין חום־ורוד	מגידו: Loud 1948: Pl. 38:13 יקנעם שכבה XXIII: Ben-Ami and Livneh 2005: Fig. IV.6:16, 17
9	סיר בישול	218	2036	טין חום בהיר	יקנעם שכבה XXIII: Ben-Ami and Livneh 2005: Fig. IV.9:13 תל קשיש שכבה VIII: Ben-Tor and Bonfil 2003: Fig. 93:20
10	סיר בישול	207	2039/3	טין חום בהיר	תל קשיש שכבה IXA: Ben-Tor and Bonfil 2003: Fig. 86:10 חצור: Yadin et al. 1960: Pl. CX:11 תל מבורך שכבה XIII: Kempinski 1984: Fig. 13:4
11	סיר בישול	207	2013/3	טין חום בהיר	חצור: Yadin et al. 1960: Pl. CX:13 יקנעם שכבה XXI: Livneh 2005: Fig. II.26:2 תל קשיש שכבה VIII: Ben-Tor and Bonfil 2003: Fig. 93:9
12	סיר בישול	207	2013/11	טין חום־אדמדם	חצור: Yadin et al. 1960: Pl. CX:15

◂ **איור 19** (המשך)

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
13	סיר בישול	216	2034/22	טין חום־אדמדם	עכו: בארי 2008: לוח 18:8
14	סיר בישול	207	2013/16	טין חום־אדמדם	ר׳ מס׳ 13
15	קנקן	207	2013/24	טין אפור בהיר, חצצים לבנים	יקנעם שכבה XXI: Livneh 2005: Fig. II.24:22 תל קשיש שכבה IXA: Ben-Tor and Bonfil 2003: Fig. 90:10
16	קנקן	208	2525/2	טין אפור־ורדרד	תל קשיש שכבה VIII: Ben-Tor and Bonfil 2003: Fig. 93:26 יקנעם שכבה XXIII: Livneh 2005: Fig. II.26:11
17	פך	207	2013/25	טין ורוד	
18	פכית דלייה	209	2039/16	טין ורוד־אפרפר	תל קשיש שכבה IXB: Ben-Tor and Bonfil 2003: Figs. 83:12; 85:16 תל קירי שכבה X: Ben-Tor 1987: Fig. 62:29
19	פכית	202	2009	טין ורוד, גריסים קטנים אפורים	יקנעם שכבה XXI: Livneh 2005: Fig. II.31:6 מגידו: Guy 1938: Pls. 24:15; 27:14

Shell, שהיו נפוצות בעיקר בשלב האחרון של תקופת הב״ת 2ב׳ ובתקופת הב״ת 2ג׳.

הקערה שבאיור 20:1 רחבה ופתוחה. היא עשויה מטין גס שבו חצצים וגריסים, ולה שתי ידיות זיז. בתחתיתה סימני שרפה, וייתכן ששימשה לבישול. הקערות שבאיור 20:2–4 מזוות וסגורות: מס׳ 2 ו־4 עשויות מטין גס, ומס׳ 3 עשויה מטין מפולם ומחקה קערות מטיפוס Egg Shell. על פי הבדיקה הפטרוגרפית, מקור הטין שממנו נעשו הקערות הוא בעמק עכו (ר׳ Shapiro, this volume). קערות מסוג זה מופיעות כבר בתקופת הב״ת 2א׳, אך הן נפוצות יותר בשלבים 2ב׳–ג׳. הקערות שבאיור 20:5–9 פתוחות ומזוות; השפה מפושקת, נוטה חוצה, ולהן זיווי חד באמצע הדופן ובסיס טבעת. קערות מס׳ 5 ו־7 עשויות מטין מקומי מפולם היטב, בדומה לקערות מטיפוס Egg Shell. קערות מזוות מטיפוס זה מופיעות בקברים, והן נפוצות בעיקר בשלהי תקופת הב״ת 2ב׳.

קדרות (איור 19:4–8).— קדרה מס׳ 4 דומה לקערות המזוות מתקופת הב״ת 2א׳, אך גדולה מהן. לקדרה חיפוי עבה ומרוק אנכי, זיווי חד ושפה מעובה. לאותה משפחה שייכות הקדרות הפתוחות מס׳ 5 ו־6, שלהן ידיות. לקדרות מס׳ 7, 8 שפה מקופלת וגוף דו־חרוטי, והן מופיעות בסוף תקופת הב״ת 2 ובראשית תקופת הברונזה המאוחרת.

סירי בישול (איור 19:9–14).— כל הכלים שייכים לקבוצת סירי הבישול המזווים שהחלו להופיע בתקופת הב״ת 2ב׳. לסיר מס׳ 9 שפה משולשת, וביקנעם מופיע טיפוס זה בשכבות מתקופות הב״ת 2 והברונזה המאוחרת (Ben-Ami and Livneh 2005:279). לסירים מס׳ 10, 11 מפתח רחב ושפה מופשלת חוצה, והם מופיעים ביקנעם שכבה XXI לצד סירי בישול שלהם שפת קרדום, בדומה למס׳ 12–14.

קנקנים (איור 19:15, 16).— לכלים שפה שטוחה, האופיינית למכלולי תקופת הב״ת 2ב׳–ג׳.

פך (איור 19:17).— שפת הפך נוטה חוצה בדומה לכלים הדו־חרוטיים, אך גופו מתרחב ומתעגל. הכלי אינו שכיח.

איור 20. קבר 137, קערות חרס מתקופת הברונזה התיכונה 2ב׳–ג׳.

איור 20

מס׳	סל	תיאור	הקבלות
1	1090	טין חום־אדמדם, סימני שרפה בתחתית	יקנעם שכבה XXB: Ben-Ami and Livneh 2005: Fig. IV.10:6
2	1090/7	טין צהוב־אדמדם, גריסים אפורים	חצור: Yadin et al. 1960: Pl. CIX:40 תל דן: Ilan 1996: Fig. 4.104:8 גינוסר: אפשטיין תשל״ד: ציור 10:7, 11
*3	1090/6	טין צהוב־אדמדם, גריסים אפורים ולבנים	תל דן: Ilan 1996: Fig. 4.104:9, 13 מגידו: Loud 1948: Pls. 21:9, 28:6 Guy 1938: Pl. 24:13 גינוסר: אפשטיין תשל״ד: ציור 11 : 1
4	1090/2	טין צהוב־אדמדם, גריסים אפורים	מגידו: Loud 1948: Pls. 21:10; 28:5
*5	1090/11	טין צהוב־אדמדם, גריסים לבנים גדולים	תל מבורך: Kempinski 1984: Fig. 11:7
*6	1090/1	טין לבן	מגידו: Loud 1948: Pls. 19:5; 28:13 יפתחאל: Barda and Braun 2003: Fig. 3:3 עכו: בארי 2008: לוח 4:67
*7	1090/4	טין צהוב־אדמדם, גריסים אפורים	מגידו: Loud 1948: Pl. 36:17
8	1090/5	טין צהוב־אדמדם בהיר	מגידו: Loud 1948: Pls. 21:12; 28:14, 15
*9	1091/10	טין לבן, מעט גריסים אפורים	חצור: Yadin et al. 1960: Pl. CIX:34 מגידו: Guy 1938: Pl. 26:12 עכו: בארי 2008: לוח 4:75

* הכלי נבדק פטרוגרפית (ר׳ Shapiro, this volume)

פכיות (איור 19 :18, 19).— לפכית דלייה מס׳ 18 שפה צבוטה, צוואר דמוי משפך וידית משוכה מהשפה לכתף. לפכית זו תפוצה רחבה בארץ, לאורך החוף הסורי ובעבר הירדן, במשך כל תקופת הב״ת 2. בסיס כפתור מס׳ 19 אופייני לפכיות אגסיות המתוארכות לתקופת הב״ת 2ב׳.

צלמית (איור 21:1).— הצלמית עשויה מטין מקומי (ר׳ Shapiro, this volume). פני הצלמית צבוטות כפני ציפור ותחתיהן חור מפולש. צלמיות דומות, או כלים זואומורפיים, ידועים בתקופת הב״ת 2, אך לזו לא נמצאה מקבילה זהה, ולא ברור אם הייתה חלק מכלי או חפץ בפני עצמו.

פכים קיפריים (איור 21:2–4).— שברים רבים של כלי חרס מיובאים מקפריסין שייכים למשפחת White Painted Ware V מתקופת MCIII. בקבר 1003 שחפר פראוסניץ בתל בירה נמצאו פכים ופכיות שלמים, המיוחסים לקבוצה זו (Peilstöcker 2003: Pl. 6.20:14, 15). כלי יבוא מקפריסין נמצאו באתרים לאורך החוף הצפוני ובגליל המערבי. שני שברים שייכים לטיפוס White Painted III–IV Pendant Line (בארי 2008: 283).

כלי אבן

קערת אבן ואבן שחיקה נמצאו בשטח A, ותליון אבן נמצא בקבר 137.

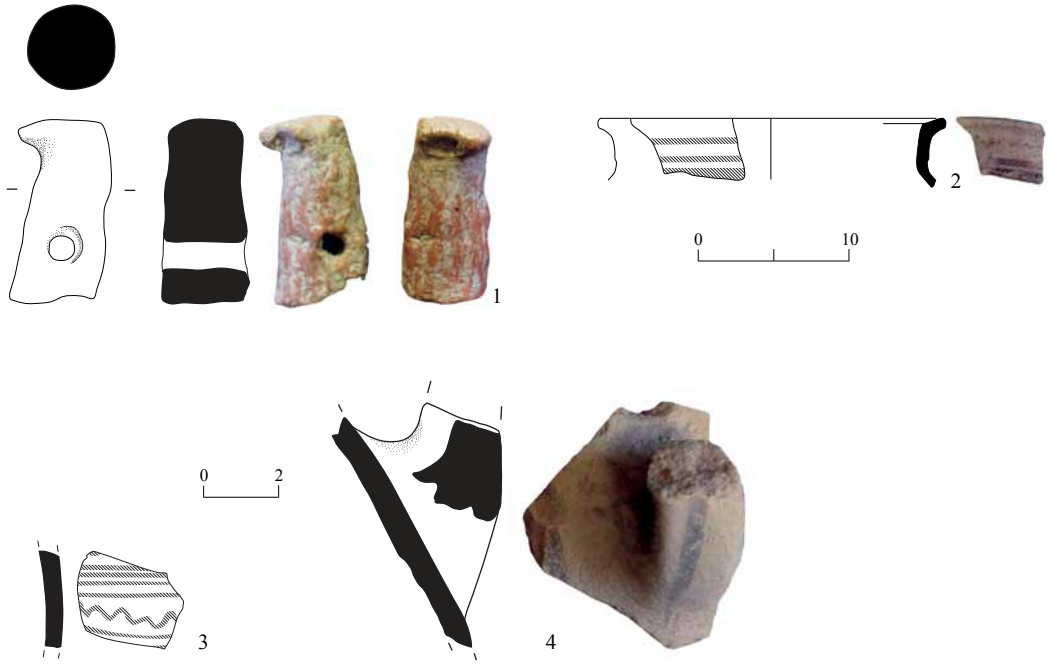

איור 21. צלמית (1) וכלי חרס קיפריים (2–4) מתקופת הברונזה התיכונה 2ב׳–ג׳.

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1*	צלמית	209	2039	טין צהוב־אדמדם	
2	פך	207	2013/38	טין חום בהיר, עיטור אדום	עכו: בארי 2008: לוח 2:19
3	פך	133	1066	טין צהוב־אפרפר, עיטור חום בהיר	כברי: Kempinski 2002: Fig. 5.55:6 חצור: Yadin et al. 1958: Pl. CIV:16
4	פך	220	2052/17	טין ורוד, עיטור אדום כהה	עכו: בארי 2008: לוח 8:19, 11

* הפריט נבדק פטרוגרפית (ר׳ Shapiro, this volume)

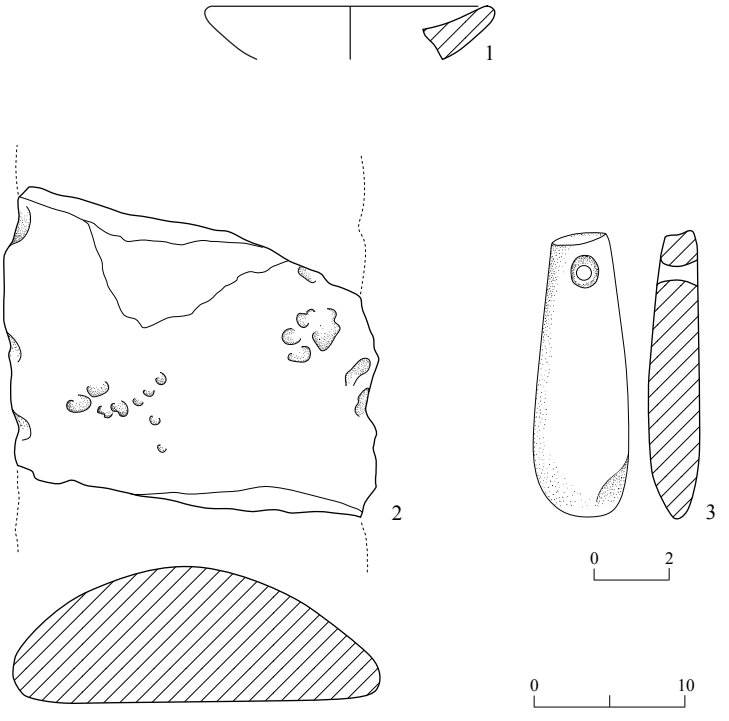

איור 22. כלי אבן מתקופת הברונזה התיכונה 2ב′–ג′.

מס′	הכלי	לוקוס	סל
1	קערה	133	1066
2	אבן שחיקה	131	1047
3	תליון	137	1111

קערת אבן (איור 22:1).— שבר של שפה מעוגלת השייכת לקערה פתוחה.

אבן שחיקה (איור 22:2).— שבר של אבן שתחתיתה שטוחה וגבהּ קמור.

תליון (איור 22:3).— התליון עשוי מאבן סרפנטין ירוקה (2.5 × 7.5 ס״מ, עובי 0.9 ס״מ), מוחלקת היטב ומחוררת בקצהּ. הסרפנטין הוא חומר קשה מאוד, ששימש לעתים אבן משחזת, וזו כנראה הסיבה לשחיקה בקצהו. מרבצי הסרפנטין הקרובים ביותר הם ברמת אנטוליה. מקבילה לתליון נמצאה בקבר 1 באפרתה (Gonen 2001: Fig. 50:2).

תקופת הברונזה המאוחרת 1

כלי חרס

קערות (איור 23:1–4).— קערת מונוכרום מס′ 1 וקערות חלב מס′ 2 ו־3 הן יבוא מקפריסין, ושייכות לקבוצת הקערות המחופה לבן I, האופיינית לתקופה. גם הקערה המעוגלת מס′ 4 אופיינית לתקופה זו, וכמוה נמצאו באתרים רבים.

קובעת (איור 23:5).— בתחתית הקערה ניכרים סימני שרפה. כלים דומים נמצאו בקברים ובשכבות יישוב במגידו ובחצור, שם הם תוארכו לתקופת הב״מ 1–2. כן נמצאו מעט שברי פכים דו־גוניים (לא צוירו).

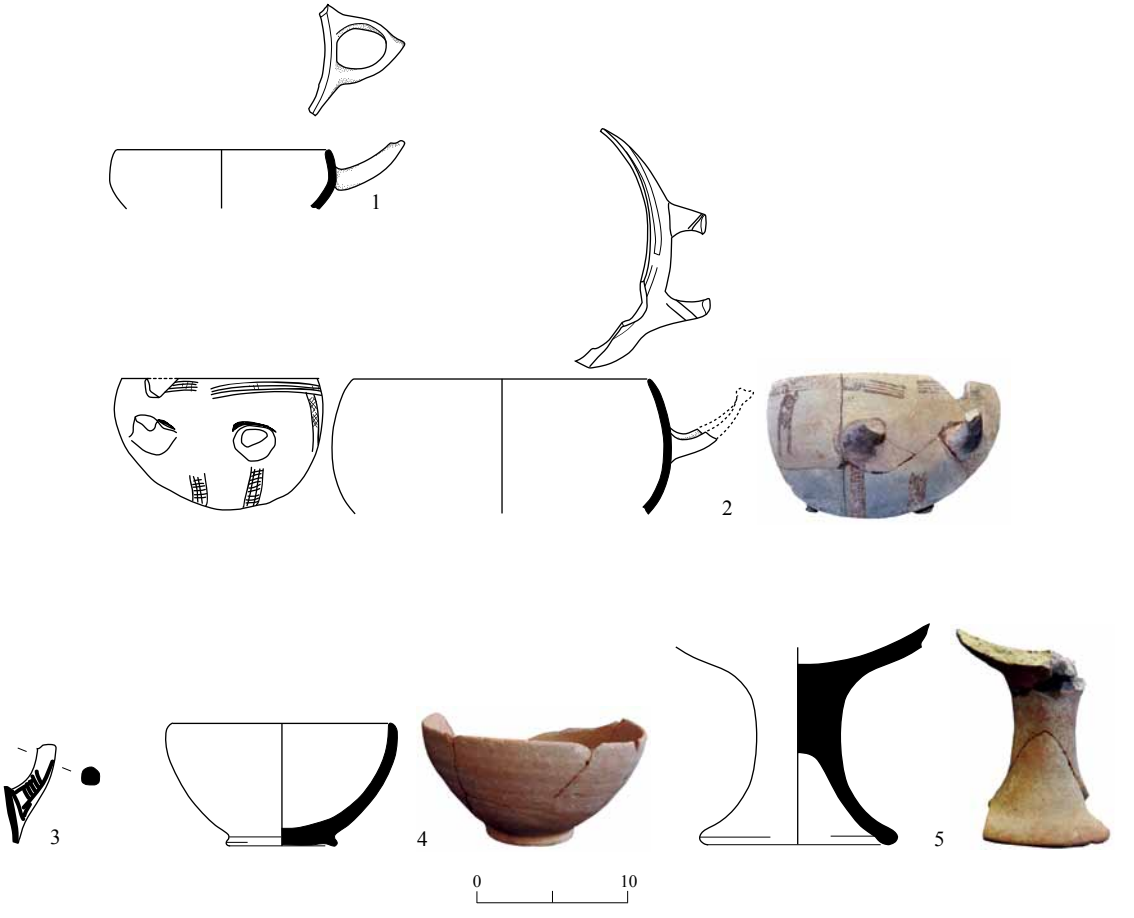

איור 23. כלי חרס מתקופת הברונזה המאוחרת 1.

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	קערה	222	2058/2	טין אדום	מגידו: Loud 1948: Pl. 54:21 תל מבורך שכבה XI: Kromholz 1984: Fig. 9:4
2	קערה	222	2058/1	טין אפור, דגם סולמות חום	מגידו שכבה VII: Loud 1948: Pl. 65:26 חצור: Yadin et al.1958: Pl. XCII:16; 1960: Pl. CXXIII:5; 1961: Pl. CCLXXVI:25
3	ידית קערה	222	2058/3	טין אפור, דגם סולמות חום	חצור: Yadin et al. 1960: Pl. CXXIII:5
4	קערה	202	2009	טין חום בהיר, גריסים לבנים ואפורים	חצור: Yadin et al. 1960: Pl. CLI:21
5	קובעת	202	2006	טין צהוב־אדמדם, מעט חצצים	חצור: Yadin et al. 1960: Pls. CLI:22; CXVIII:21

סיכום

מן החפירה עולה כי נוסף על בתי הקברות ממזרח לתל בירה ומצפון לו, היה קיים גם בית קברות שהשתרע ממערב לתל. בשטח A נמצאו חללים חצובים, עגולים וסגלגלים, שחלקם שימשו לקבורה. מקצתם קברי פיר שבתחתיתם חדר קבורה (למשל, פיר 109 ומערת קבורה 150), שהיו מכוסים בשתיים–ארבע אבנים דמויות כיפה. נראה כי ראשיתו של קבר 150 בתקופת הברונזה הביניימית והמשכו בתקופת הב״ת 2א׳–ב׳. קברים דומים נחשפו בחפירותיו של פראוסניץ (תשכ״ב; תשל״א; תשל״ט; 1992).

בכל הקברים, למעט קבר 126, נמצאו שברי כלי חרס המתוארכים לתקופת הב״ת 2. שניים מאלה ראויים לציון: האחד, קבר 133, הכיל קנקן בשימוש משני, ובו נקבר תינוק. קבורות קנקן ידועות בתקופת הב״ת 2 בישראל ובלבנט. בעמקי הצפון ובמישור החוף נמצאו קבורות קנקן בתל כברי, בתל עכו, בתל צבט, בתל מגידו, בתל תענך, בתל מבורך ובתל אפק. בתלי הצפון הן נמצאו בתל חצור ובתל דן. לדעת אילן (Ilan 1996:255–258), הרקע לקבורה בקנקן (עד גיל שנתיים) הוא האמונה ברעיון הלידה המחודשת לאחר המוות. הקבר השני, קבר 137, בנוי מאבני גוויל ולו פיר שבתחתיתו נמצאו קערות ותליון המתוארכים לתקופת הב״ת 2ב׳. מכלול זה אופייני לקברים דומים שנמצאו בתל מגידו, בתל כברי, בתל עכו ועוד. קבר B818 בתל דן זהה באופי בנייתו ותכולתו (Ilan 1996:200–201) ובתקופת הברזל 1 נעשה בו שימוש משני כממגורה. בחפירתנו נמצאה צמוד לקבר 137 רצפה 118 מתקופת הברזל — אולי עדות לתופעה דומה.

בחפירה שנערכה בשנת 1978 מצפון לתל מצא פראוסניץ חללים שאת חלקם הגדיר קברים מתקופת הב״ת 2 (פראוסניץ תשל״ט:33). פיילשטוקר (Peilstöcker 2003:300–301) סבר שאלה היו קברים שחפירתם לא הושלמה, ששימשו בורות אשפה. לדעת החופר ולדעת פיילשטוקר נשדד בית הקברות בעבר, ולכן לא ניתן היה להפיק מידע על השכבות בתוך מערות הקבורה. מרבית הממצא במערות הוא מתקופת הב״ת 2, אך בתחתיתן נמצאו מספר חרסים המתוארכים לתקופת הברונזה הביניימית. תמונה זהה מצטיירת בחפירה בשטח A, שבה נתגלו קברים מתקופת הברונזה הביניימית ששימשו גם בתקופת הב״ת 2א׳, ולצדם היו קברים שתוארכו לתקופת הב״ת 2א׳ או הב״ת 2ב׳–ג׳.

שכבת הגיר הכתוש (= הרחבה) בשטח B היא תופעה ייחודית. היא הונחה הישר על הקרקע הבתולה, אך אין לדעת מה היה תפקידה; לאחר נטישת הרחבה הפך גם שטח זה לבית קברות. מגוון כלי החרס שנמצא בקברים אלה מצביע על כך שחלקם אופייניים לתקופת הב״ת 2א׳, אך מרביתם מתוארכים לתקופת המעבר, הב״ת 2א׳–ב׳, ואף מתקופת הב״ת 2ג׳. כלי החרס מצביעים על המשכיות לאורך שלבי תקופת הב״ת 2, כפי שנצפה גם בתל עכו ובתל כברי.

ממצאי החפירה בתל בירה מלמדים על מקומו של האתר במערך היישובים של עמק עכו באלף השני לפסה״נ. בסוף תקופת הב״ת 2א׳ ובתקופת הב״ת 2ב׳ התקיימו בעמק עכו יישובי קבע, שלפחות מחציתם היו ערים מבוצרות: תל כברי, תל אל־עמר, תל כיסון, תל אכזיב ותל בירה[6] (איור 24). לערים אלה היו קשרי מסחר מפותחים וענפים, כפי שעולה מכלי היבוא מקפריסין שנמצאו גם בחפירתנו. על חשיבותו של עמק עכו באלף השני לפסה״נ ניתן ללמוד ממכתבי המארות, ומאוחר יותר מרשימותיו של תחותמס הג׳, שבהן מוזכרות ערים אחדות באזור, ובהן עכו, משאל, אכשף וגבע שמן (בארי 2008:351).

בארי (2008) התחקה אחרי תהליך העיור בעמק עכו במחצית הראשונה של האלף השני לפסה״נ, ועמד על המאפיינים השונים בהתפתחות התכנון העירוני: תכנון הביצורים, תכנון בתי המגורים, וכן תכנון מבני הפולחן (מקדשים ומתחמים). גם מנהגי הקבורה שהתגלו אופייניים לחברה עירונית מגובשת, וכן קשרי המסחר הענפים שהוזכרו לעיל. לדעת בארי (2008:355) מקור התכנון העירוני על מרכיביו אלה היה בערי סוריה ולבנון עוד בתקופת הברונזה הקדומה.

מחקר נוסף שעסק בניתוח התהליכים הגאו־פוליטיים בעמק עכו התבסס על החפירות בתל כברי ועל תוצאות הסקר האזורי (Yasur-Landau, Cline and Pierce 2008:78). לדעת החוקרים, בראשית תקופת הב״ת 2 הייתה עכו העיר המבוצרת היחידה, ועל כן הראשונה בחשיבותה, באזור. במהלך התקופה, הפך היישוב בתל כברי לעיר הראשית, ועכו נותרה שנייה בחשיבותה. לצד אלה התפתח מדרג יישובי שכלל גם את תל אכזיב ותל עבדון בצפון, ותל אפק ותל כיסון בדרום. בתום תקופת הב״ת 2, כאשר היישוב בתל כברי ניטש, חזרה עכו להיות העיר המרכזית בעמק עכו.

בתקופת הב״מ 1 אנו עדים לסוף ״ימי הזוהר׳ של אתרי עמק עכו; מבין עשרים ושלושה האתרים

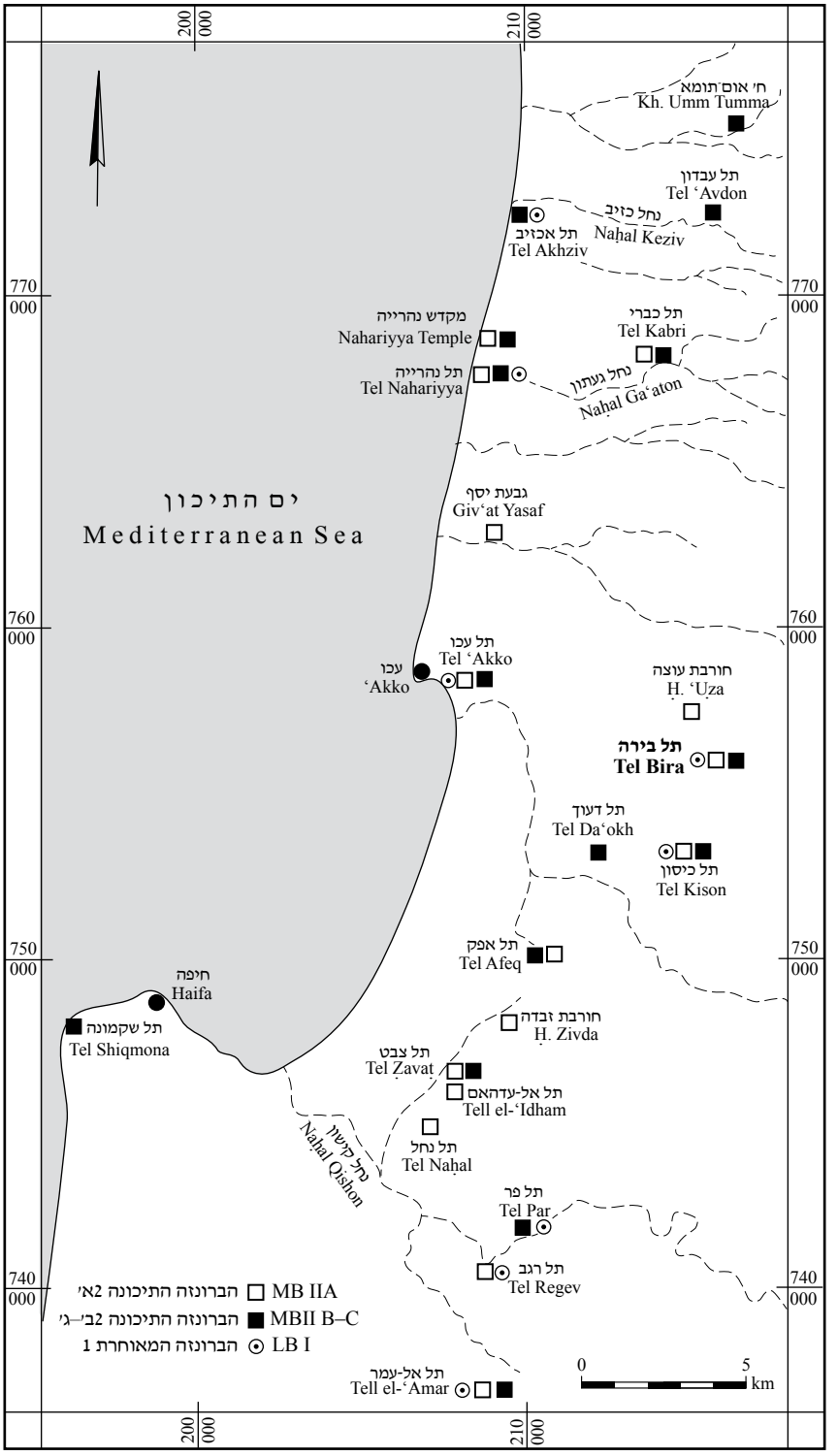

איור 24. אתרי היישוב המרכזיים בעמק עכו באלף השני לפסה״נ.

ששכנו באזור זה בתקופת הב״ת 2 נותרו בתקופה זו שישה–שבעה אתרים בלבד, ובהם תל כיסון, תל אל־עמר ותל רגב שלאורך מורד הקישון, ואתרי הנמל: תל עכו, תל אכזיב ונהרייה. הממצא הקרמי בתל בירה, הכולל יבוא מקפריסין, מעיד על קיומו של יישוב באתר גם בתקופה זו.

הערות

[1] החפירה נערכה בחודשים יוני–יולי 2007 מטעם רשות העתיקות (הרשאה מס׳ A-5148) בניהול המחברת. השתתפו בה אמני אבו חמיד (ניהול שטח), יוסי יעקובי (מנהלה), טטיאנה מלצן ורבקה מישייב (מדידות), הווארד סמיתליין (צילום), חגית טחן־רוזן (ציור), רון בארי (ייעוץ כלי חרס), ענבר קטלב (צדפים) ופועלים מטבריה. סיוע רב התקבל מחבר הקיבוץ סטיוארט פרנקס.

[2] השכבות מוספרו באופן נפרד בכל שטח.

[3] פראוסניץ חשף חללים דומים מצפון לשטח חפירה זה. חסימתם בסלעים הקשתה על פתיחתם, וחפירתם לא הושלמה.

[4] את העצמות זיהתה המחברת.

[5] מספרי הלוקוסים המצוינים בלוחות משויכים לשטחים כדלקמן: המספרים מסדרת 100 הם משטח A, והמספרים מסדרת 200 הם משטח B.

[6] עדות לחומה וסוללה נמצאה בחפירות פראוסניץ, ר׳ Peilstöcker 2003:323.

הפניות

אפשטיין ק׳ תשל״ד. קברים מן התקופה הכנענית התיכונה בכפר סולד ובגנוסר. **עתיקות** 7:13–39.

בארי ר׳ 2008. **תל עכו והעיור בעמק עכו במחצית הראשונה של האלף השני לפסה״נ.** עבודת דוקטורט. אוניברסיטת חיפה. חיפה.

גרן ו׳ תשמ״ג. **תיאור גיאוגרפי, היסטורי וארכיאולוגי של ארץ־ישראל** 6: **הגליל** (תרגום: ח׳ בן עמרם). ירושלים.

כוכבי מ׳, בק פ׳ וגופנא ר׳ תשמ״א. אפק־אנטיפטריס, תל פולג, תל בורגה ותל זרור — ארבעה אתרים מבוצרים מתקופת הברונזה התיכונה IIא בשרון. **ארץ־ישראל** טו:28–62.

מייזלר ב׳ תרצ״ט. תל כורדאנה בעמק עכו (אפק של אשר?). **ידיעות** ו:151–158.

פראוסניץ מ׳ תשכ״ב. החפירות ליד קיבוץ יסעור. **חדשות ארכיאולוגיות** ג:13–14.

פראוסניץ מ׳ תשל״א. יסעור (תל בירה). **חדשות ארכיאולוגיות** לו:8.

פראוסניץ מ׳ תשל״ט. תל בירה (יסעור) — 1978. **חדשות ארכיאולוגיות** סט–עא:33–34.

פראוסניץ מ׳ 1992. בירה, תל. **האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל** 1. ירושלים. עמ׳ 160–162.

פרנקל ר׳ תשנ״ט. נחלת שבט אשר: אתרים וגבולות. **קתדרה** 91:7–30.

Albright W.F. 1921–1922. Contributions to the Historical Geography of Palestine. *AASOR* 2–3:1–46.

Alexandre Y. and Stern E.J. 2001. Phoenician Cremation Burials at Tel Bira. *ʿAtiqot* 42:183–195.

Alt A. 1928. Das Institute im Jahre 1927. *PJ* 24:5–74.

Bankirer R.Y. 2002. The Flint from the Intermediate Bronze Age Site at Ḥorvat Qishron. In Z. Gal ed. *Eretz Zafon; Studies in Galilean Archaeology*. Jerusalem. Pp. 46*–49*.

Barda L. and Braun E. 2003. Tomb 1 of the Second Millenium BCE at Yiftaḥʾel. *ʿAtiqot* 44:67–95.

Beck P. 2000. Area B: Pottery. In M. Kochavi. *Aphek-Antipatris* I: *Excavation of Areas A and B; The 1972–1976 Seasons* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Monograph Series 19). Tel Aviv. Pp. 93–133.

Ben-Ami D. and Livneh A. 2005. The Typological Analysis of the Pottery of the Middle Bronze and Late Bronze Ages. In A. Ben-Tor, D. Ben-Ami and A. Livneh. *Yoqneʿam* III: *The Middle and Late Bronze Ages; Final Report of the Archaeological Excavations (1977–1988)* (Qedem Reports 7). Jerusalem. Pp. 247–348.

Ben-Dor I. 1950. A Middle Bronze-Age Temple at Nahariya. *QDAP* 14:1–41.

Ben-Tor A. 1987. The Middle Bronze Age: Stratum X. In A. Ben-Tor and Y. Portugali. *Tell Qiri: A Village in the Jezreel Valley; Report of the Archaeological Excavations 1975–1977* (Qedem 24). Jerusalem. Pp. 260–273.

Ben-Tor A. and Bonfil R. 2003. The Stratigraphy and Pottery Assemblages of the Middle and Late Bronze Ages in Area A. In A. Ben-Tor, R. Bonfil

and S. Zuckerman. *Tel Qashish: A Village in the Jezreel Valley; Final Report of the Archaeological Excavations (1978–1987)* (Qedem Reports 5). Jerusalem. Pp. 185–276.

Bonfil R. 1997. Middle Bronze Age to Late Bronze Age I. In A. Ben-Tor, R. Bonfil, Y. Garfinkel, R. Greenberg, A.M. Maier and A. Mazar eds. *Hazor* V: *An Account of the Fifth Season of Excavation, 1968*. Jerusalem. Pp. 25–84.

Bonfil R. 2003. Pottery Typology of the Middle Bronze Age II and the Late Bronze Age. In A. Ben-Tor, R. Bonfil and S. Zuckerman. *Tel Qashish: A Village in the Jezreel Valley; Final Report of the Archaeological Excavations (1978–1987)* (Qedem Reports 5). Jerusalem. Pp. 277–318.

Crowfoot-Payne J. 1983. The Flint Industries of Jericho. In K.M. Kenyon and T.A. Holland. *Excavations at Jericho* V: *The Pottery Phases of the Tell and Other Finds*. London. Pp. 691–727.

Dever W.G. 1973. The EB IV–MB I Horizon in Transjordan and Southern Palestine. *BASOR* 210:37–63.

Gerstenblith P. 1983. *The Levant at the Beginning of the Middle Bronze Age* (ASOR Diss. S. 5). Philadelphia.

Gonen R. 2001. *Excavations at Efrata: A Burial Ground from the Intermediate and Middle Bronze Ages* (IAA Reports 12). Jerusalem.

Gophna R. and Beck P. 1981. The Rural Aspect of the Settlement Pattern of the Coastal Plain in the Middle Bronze Age II. *Tel Aviv* 8:45–80.

Guy P.L.O. 1938. *Megiddo Tombs* (OIP XXXIII). Chicago.

Ilan D. 1996. The Middle Bronze Age Tombs. In A. Biran, D. Ilan and R. Greenberg. *Dan* I: *A Chronicle of the Excavations, the Pottery Neolithic, the Early Bronze Age and the Middle Bronze Age Tombs* (ANGSBA VI). Jerusalem. Pp. 161–267.

Kamlah J. and Sader H. 2003. The Tell el-Burak Archaeological Project Preliminary Report on the 2002 and 2003 Seasons. *Baal* 7:145–173.

Kempinski A. 1984. The Pottery of the Middle Bronze Age—The Local Pottery. In E. Stern. *Excavations at Tel Mevorakh (1973–1976)* II: *The Bronze Age* (Qedem 18). Jerusalem. Pp. 55–58.

Kempinski A. 2002. *Tel Kabri: The 1986–1993 Excavation Seasons* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Monograph Series 20). Tel Aviv.

Khalaily H. and Zbenovich V. Forthcoming. The Intermediate Bronze Age Flint Assemblage from the Site of Migdal Ha-Emeq. In K. Covello-Paran and N. Getzov. *Migdal Ha-Emeq: Intermediate Bronze Age Site in the Jesreel Valley*. IAA Reports.

Kromholz A.H. 1984. Imported Cypriote Pottery. In E. Stern. *Excavations at Tel Mevorakh* (*1973–1976)* II: *The Bronze Age* (Qedem 18). Jerusalem. Pp. 16–21.

Livneh A. 2005. The Pottery of the Middle Bronze Age. In A. Ben-Tor, D. Ben-Ami and A. Livneh. *Yoqneam* III: *The Middle and Late Bronze Ages; Final Report of the Archaeological Excavations (1977–1988)* (Qedem Reports 7). Jerusalem. Pp. 41–138.

Loud G. 1948. *Megiddo* II: *Seasons of 1935–39* (OIP LXII) (2 vols.). Chicago.

Maeir A.M. 1997. Tomb 1181: A Multiple-Interment Burial Cave of the Transitional Middle Bronze Age IIA–B. In A. Ben-Tor and R. Bonfil, Y. Garfinkel, R. Greenberg, A.M. Maier and A. Mazar eds. *Hazor* V: *An Account of the Fifth Season of Excavation*, *1968*. Jerusalem. Pp. 295–340.

Peilstöcker M. 2003. *The Plan of Akko from the Beginning of the Early Bronze Age to the End of the Middle Bronze Age: A Historical Geography of the Plain of Akko from 3500–1550 BC; A Spatial Analysis.* Ph.D diss. Tel Aviv University. Tel Aviv.

Rosen S.A. 1997. *Lithics after the Stone Age: A Handbook of Stone Tools from the Levant.* Walnut Creek–London–New Dehli.

Shapiro A. This volume. Petrographic Examination of Selected Vessels from Tel Bira.

Tadmor M. 1978. A Cult Cave of the Middle Bronze Age I near Qedesh. *IEJ* 28:1–30.

Tubb J.N. 1983. The MBIIA Period in Palestine: Its Relationship with Syria and Its Origin. *Levant* 15:49–62.

Yadin E. 2009. Middle Bronze Age Pottery. In Y. Gadot and E. Yadin. *Aphek-Antipatris* II: *The Remains on the Acropolis; The Moshe Kochavi and Pirhiya Beck Excavations.* Tel Aviv. Pp. 111–181.

Yadin Y., Aharoni Y., Amiran R., Dothan T., Dunayevsky I. and Perrot J. 1958. *Hazor* I: *An Account of the First Season of Excavations, 1955*. Jerusalem.

Yadin Y., Aharoni Y., Amiran R., Dothan T., Dunayevsky I. and Perrot J. 1960. *Hazor* II: *An Account of the Second Season of Excavations, 1956*. Jerusalem.

Yadin Y., Aharoni Y., Amiran R., Dothan T., Dunayevsky I. and Perrot J. 1961. *Hazor* III–IV: *An Account of the Third and Fourth Seasons of Excavations, 1957–1958;* Plates. Jerusalem.

Yasur-Landau A., Cline E.H. and Pierce G.A. 2008. Middle Bronze Age Settlement Patterns in the Western Galilee, Israel. *JFA* 33:59–83.

FINDS FROM THE BRONZE AND IRON AGES WEST OF TEL BIRA

NURIT FEIG

(PP. 39*–74*)

During June–July 2007, a salvage excavation was conducted at Kibbutz Yas'ur, at the foot of Tel Bira and to its west (map ref. 216013–44/756319–88; Fig. 1). Tel Bira lies in the 'Akko Valley, 9 km southeast of 'Akko. Two excavation areas were opened (Areas A, B) Area A is characterized by high rock faces containing cavities, pits, and natural fissures used by man for different purposes in various periods. Five strata were exposed. The earliest Stratum V comprised two cavities (L109, L110), which were probably used for burial, and contained indeterminate bones and body fragments of jars and jugs from the Intermediate Bronze Age (Plan 1: Section 2–2; Figs. 2, 3). In Stratum IV, a layer of consolidated gray earth was exposed over a bed of crushed limestone (L130, Sq A2; Plan 1). Also exposed were natural cavities in the rock that had been enlarged and probably served for burial (Figs. 4, 5); these contained Middle Bronze Age IIA potsherds (not illustrated). A partially constructed burial (L137) was found in Stratum III and dated to Middle Bronze Age IIB–C (Plan 1: Section 3–3; Figs. 6; 20). Strata II–I yielded traces of walls (W1, W2) and floors (L118, L151) dating to the Iron Age (not illustrated).

In Area B (Plan 2), three strata were identified. A crushed limestone floor (Fig. 7) in Stratum III was found to have been laid atop virgin soil and contained a mixture of potsherds dating from MB IIA–B (Figs. 12–18). In Stratum II, three burials were dug into the crushed limestone floor (L217, L213, L214; Figs. 8, 9), dated by their finds to MB IIA–B. A patch of dark soil (L222) in Stratum I yielded LB I pottery (Fig. 23:1–3).

The finds at the site consisted mainly of pottery (Fig. 10) and flint tools (Fig. 11; studied by Hamoudi Khalaily) from the Intermediate Bronze Age. There was a rich and varied assemblage dating from MB II (Figs. 12–23), characteristic of contemporary sites in the coastal plain and northern valleys, e.g., bowls, kraters, cooking pots, pithoi and a large number of jars. One remarkable find was an intact jug (Fig. 18:1) of Levantine Painted Ware deriving from the Syrian coast. Also recovered were White Painted V Ware vessels imported from Cyprus (Fig. 21:2–4). Dating from LB I are a monochrome bowl and milk bowls from Cyprus (Fig. 23:1–3).

The excavation findings indicate that during the Intermediate Bronze Age and Middle Bronze Age II a cemetery existed to the west of the tell, an addition to the cemeteries already known to have existed to the east and north of the tell. The MB II pottery assemblage suggests a continuous ceramic tradition throughout all of these phases, as has been observed in excavations at Tel 'Akko and Tel Kabri. The main bulk of the MB II finds places Tel Bira within a series of permanent settlements that existed in the 'Akko Valley in the second millennium BCE, which included fortified urban settlements, such as at Tel Kabri, Tel 'Amar, Tel Kison and Tel Akhziv. These towns also developed extensive trading relations, as evidenced by the Cypriot pottery found in the excavation. The golden era of the 'Akko Valley settlements came to an end in LB I (Fig. 24). Most of the sites, in particular that at Tel Kabri, were abandoned with no trace of a destruction layer. Out of 23 sites located in the 'Akko Valley in MB II, only 6 or 7 remained in LB I, including Tel 'Amar, Tel Regev, and the ports at Tel 'Akko, Tel Akhziv, and Nahariyya. The ceramic evidence from Tel Bira indicates that a settlement also existed at this site during this period. The meager finds from Iron I–II are not, however, sufficient to indicate what type of settlement this was.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Location map.
Plan 1. Area A, plan and sections (also on next page).
Fig. 2. Burial cave 109, looking south.
Fig. 3. Burial cave 109, bottom of shaft (L150).
Fig. 4. Square A4, general view of burial entrances of Stratum IV, looking east.
Fig. 5. Burial 137 of Stratum III and entrance to Burial 123 of Stratum IV, looking south.
Fig. 6. Strata II–I, Walls 1 and 2, looking west.
Fig. 7. Square B2, Floor 209, looking northeast.
Fig. 8. Square B1, Burial 217, looking south.
Plan 2. Area B, plan and sections.
Fig. 9. Square B1, Burial 213 cutting into Floor 208, looking north.
Fig. 10. Intermediate Bronze Age jar (L126, B1065).
Fig. 11. Intermediate Bronze Age flint tools.
Fig. 12. Middle Bronze Age IIA–B bowls.
Fig. 13. Middle Bronze Age IIA–B bowls.
Fig. 14. Middle Bronze Age IIA–B bowls and kraters.
Fig. 15. Middle Bronze Age IIA–B cooking pots.
Fig. 16. Middle Bronze Age IIA–B pithoi and jars.
Fig. 17. Middle Bronze Age IIA–B jugs and juglets.
Fig. 18. Middle Bronze Age IIA–B jugs and juglets.
Fig. 19. Middle Bronze Age IIB–C pottery.
Fig. 20. Burial 137, Middle Bronze Age IIB–C pottery.
Fig. 21. Middle Bronze Age IIB–C figurine (1) and Cypriot pottery (2–4).
Fig. 22. Middle Bronze Age IIB–C stone artifacts.
Fig. 23. Late Bronze Age I pottery.
Fig. 24. Main settlement sites in the 'Akko Valley in the second millennium BCE.